

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Навчальний науковий інститут економіки та менеджменту

Кафедра менеджменту та публічного врядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної магістерської роботи на тему:

«Реалізація політики захисту прав дітей під час війни
на всіх рівнях публічного управління»

Виконала: студентка

спец. 281 «Публічне управління та
адміністрування, групи ДСз-21м
Белаш С.

Керівник: доц. Вівсянник О. М.

Рецензент: проф. Тихончук Л.Х.

Рівне-2024

Звіт подібності

метадані

Заголовок

МР Белаш С.М.,docx

Автор

Белаш Світлана Миколаївна

Науковий керівник / Експерт

Белаш Світлана Миколаївна

Підрозділ

National University of Water and Environmental Engineering

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв		2797
Інтервали		0
Мікропробіли		5
Білі знаки		2
Парафрази (SmartMarks)		408

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

26655

Кількість слів

199730

Кількість символів

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Копію тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Копію тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://pon.org.ua/novyny/print/page/1/11577-ukhvaleno-strategiu-zabezpechennia-prava-dytyny-na-zrostantia-v-simeinomu-otochenni.html	314 1.18 %
2	http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=122	284 1.07 %
3	https://mys.gov.ua/uk/news/prezentaciya-informacii-noyi-platfomi-diti-viini-ryatujemo-ditei-razom	242 0.91 %
4	https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9E%D0%BF%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D0%B0_%D0%BF%D1%96%D0%BA%D0%BB%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F	198 0.74 %
5	https://www.adm-km.gov.ua/?p=148259	169 0.63 %

ЗМІСТ

	Стор
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ	6
1.1. Сутність та структура державного управління у сфері захисту прав дітей	6
1.2. Особливості державного управління у сфері захисту прав дітей в умовах війни	16
1.3. Організаційно-правове забезпечення державного управління у сфері захисту прав дітей	29
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ	36
2.1. Дослідження системи управління та кадрового потенціалу у сфері захисту прав дітей	36
2.2. Аналіз показників щодо соціально- правового захисту прав дітей на всіх рівнях державної влади	44
2.3. Дослідження процесу усиновлення дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах війни	58
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ	66
3.1. Виклики системі захисту прав дітей у сучасних реаліях життя та необхідність нових рішень.	66
3.2. Деінституалізація, як перспектива безпечення найкращих інтересів дитини	76
3.3. Основні напрямки захисту прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій	90
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105

ВСТУП

Одним з головних пріоритетів державної політики, як на національному, так і регіональному рівні, є захист прав дитини, забезпечення її безпеки та добробуту. Найкращим середовищем гармонійного і безпечного розвитку та виховання дитини є сім'я. У випадку, якщо батьки або життєві обставини родини становлять загрозу для життя та розвитку дитини, представляти та захищати її інтереси мають державні органи. Метою цієї праці є висвітлення обґрунтованих механізмів соціального захисту дітей в Україні на державному рівні, дослідження національного законодавчого врегулювання цього питання, аналіз кращих національних і міжнародних практик та взаємодії всіх інституцій стосовно захисту прав дітей в умовах війни та децентралізації влади в країні. На досягнення поставленої мети спрямовані такі завдання:

- здійснити аналіз державної політики у сфері захисту прав дітей, діяльності державних органів влади, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав дітей в умовах війни;
- проаналізувати національні нормативно-правові акти, що регулюють питання захисту прав дітей в умовах децентралізації влади;
- відстежити механізм реформування служб, на які покладені основні функції щодо здійснення соціального захисту дітей;
- дослідити сучасний стан і проблеми соціального захисту дітей, що залежать від процесу децентралізації (реформування інституційного догляду та виховання дітей, розвиток альтернативного догляду за дітьми, захист житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа);
- вивчити міжнародний досвід реалізації політики у сфері захисту прав дітей;
- простежити основні тенденції щодо змін у сфері захисту прав дітей в Україні на основі аналізу інформаційних матеріалів (у тому числі аналітичних і статистичних даних) відповідних міністерств та відомств центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні.

В умовах соціально-економічних перетворень та ведення на частині території України військових дій, проблеми захисту прав дітей набувають особливої гостроти. Адже діти це своєрідні індикатори, які визначають рівень розвитку суспільства, вони дуже чутливо реагують на всі зміни, які відбуваються в житті держави, проте самостійно не можуть впливати на умови, у яких існують.

Незважаючи на значні зрушення, що відбулися у сфері охорони дитинства протягом останніх років, стає очевидним, що існуюча в Україні система захисту прав дітей не в змозі повною мірою забезпечити реалізацію їхніх прав. Це зумовлює необхідність поглибленого аналізу діяльності органів державної влади з цих питань у часовому вимірі та пошуку можливостей для створення нових, більш дієвих механізмів реалізації державної політики з питань правового захисту й соціальної підтримки дітей.

Маючи свої специфічні потреби, інтереси, володіючи притаманними лише їй характеристиками, дитина потребує закріплення в законодавстві своїх прав, оскільки неспроможна захистити себе самостійно. Тому питання правового захисту дітей, формування відповідної політики держави постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців. Конституційно-правовий статус дитини в Україні, питання державної політики щодо захисту прав дітей, їх соціального благополуччя досліджували В. Довженко, З. Кияниця, Ю. Павленко, Л. Волинець, Н. Комарова, Ю. Парамонов; захист прав дітей з точки зору міжнародного приватного права вивчали О. Гончаренко, Л. Красицька; права дитини з особливими потребами досліджували В. Нагорна, С. Корнієнко; історія становлення інституту омбудсмена, його правове забезпечення перебували в полі зору Ю. Шемшученка, Г. Мурашина, аналіз цього інституту як засобу забезпечення прав і свобод людини здійснювали К. Закоморна; Ю. Грошевий, О. Марцеляк та інші науковці. Водночас робіт, в яких досліджується історія становлення системи утвердження прав дітей в Україні, виокремлюються етапи її формування та розвитку, аналізуються акти

законодавства та їх положення щодо захисту прав та благополуччя дітей, недостатньо.

Законодавство України декларує широкі гарантії захисту прав дитини, разом з тим закріплені в законах норми у багатьох випадках залишаються суто декларативними. Створено систему інституцій, покликаних захищати права дитини, серед яких Уповноважений Президента України з прав дитини, міністерства соціальної політики, охорони здоров'я, освіти і науки, судові, правоохоронні органи, прокуратура, науково-дослідні інститути, значна кількість громадських організацій. Водночас не забезпечується належний стан охорони прав дітей, залишається малоефективною система контролю за дотриманням законодавства у цій сфері. Про це свідчить зростання кількості звернень про порушення прав дітей, кількість зафіксованих випадків жорстокого поводження з ними, мають місце випадки недотримання прав дітей на охорону здоров'я, освіту, забезпечення житлом. Зростає рівень дитячої бездоглядності, збільшується число підлітків, схильних до вживання алкоголю, наркотиків, що створює загрозу для відтворення людського капіталу. Не вирішено низку правових проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Не визначено дисциплінарну відповідальність як посадових осіб, так і громадян за неналежну реалізацію прав і свобод дітей та допущених при цьому зловживань.

Таким чином, ця робота є спробою проаналізувати стан і практики державної політики щодо захисту прав дітей під час війни, з особливою увагою до ролі та діяльності органів влади на всіх рівнях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

1.1. Сутність та структура державного управління у сфері захисту прав дітей

Однією із визначальних сфер соціальної політики держави, що формує завершену сталу систему, виступає соціальний захист дітей. Повний і всебічний розвиток особистості дитини, створення необхідних умов для реалізації та захисту її прав і свобод – пріоритетне завдання будь-якої сучасної демократичної та правової держави. Законодавством України захист прав дітей визнається загальнодержавними стратегічними пріоритетами, що пояснюється визначальною роллю молодого покоління у гарантуванні життєздатності суспільства та прогнозуванні його розвитку.

Ідея захисту прав дитини дискутувалася впродовж багатьох століть та активізувався цей процес тільки в ХІХ ст., коли розвинулася концепція захисту прав дітей. Першим міжнародним документом, де порушувалася проблема захисту прав дитини, була Женевська декларація, ухвалена Лігою Націй у 1923 р., проект якої підготував Міжнародний союз захисту дітей. Декларація спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психологічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист [1].

Основи захисту прав дітей вперше були зафіксовані в ст. 25 «Загальної декларації прав людини», яку ухвалила в 1948 році Генеральна Асамблея ООН. Свій розвиток Декларація отримала в Пактах про права людини (1966), що гарантували рівні права всім дітям та забезпечення їх основних соціальних потреб.

У 1959 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила окрему Декларацію щодо прав дитини. У документі визначено десять фундаментальних принципів, якими проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі,

віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, котрі дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально та духовно. У соціальному аспекті Декларація зобов'язала держави-учасниці створювати умови для здорової та нормальної життєдіяльності дитини, гарантувати її свободи та гідність. Дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу, а також захищеною від недбалого ставлення до неї, жорстокості та експлуатації [2].

У 1989 році Генеральною Асамблеєю ООН ухвалено Конвенцію про права дитини – міжнародний правозахисний документ, який ратифікували практично всі країни світу. Конвенція зобов'язує держави вжити заходів щодо забезпечення та захисту прав дітей на основі чотирьох основних принципів: першочерговість забезпечення інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя дітей; залучення кожної дитини до життя спільноти; відсутність дискримінації. Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини 27 лютого 1991 року[3].

Протягом двадцятого століття на території України політика держави у сфері захисту прав дітей формувалася наступним чином.

Проголошення владою в 1918 році всіх дітей державними спонукало до пошуку форм влаштування дітей-сиріт та безпритульних дітей. У 1920 році прийнято Декларацію про соціальне виховання дітей, відповідно до якої запроваджувалася система соціального виховання, яка мала охоплювати дітей від народження до 15 років. Основною й єдиною формою соціального виховання було визначено дитячий будинок. На цьому етапі охорони дитинства надзвичайно впливовими були теорії А.Макаренка, який вірив у колективне виховання [4]. Проте, спроби практичного застосування цих положень були зруйновані реальним життям – після Першої світової війни багато дітей осиротіло, кількість безпритульних дітей сягала 6-8 мільйонів. У другій половині двадцятих років радянській владі вдалось подолати проблему дитячої бездоглядності, жебрацтва, злочинності, в результаті чого кількість дітей, які виховувалися в інституціях, починає зменшуватись. Після завершення Другої

світової війни патронатне виховання знову було замінено на інституційне, аби звільнити жінок від домашніх обов'язків і залучити їх до праці. У післявоєнний період було відкрито більше 650 нових дитячих будинків, в яких проживало більше 600 тисяч дітей.

У 1960-ті роки було запроваджено таку форму інституційної опіки дітей, як «школа-інтернат», яка передбачала ізоляцію вихованців та здійснення повного циклу навчально-виховного процесу в одному закладі [5]. Певний прорив у ставленні до дитини та сім'ї було здійснено у кінці шестидесятих років В.Сухомлинським, який проголосив дитину найвищою цінністю та відводив головуючу роль родині й сімейному вихованню у становленні до дитини як особистості [6]. У 1970-80-ті роки традиційними для сімей з дітьми вважались послуги з підтримки сім'ї у вихованні і догляді за дитиною, які надавали різні заклади, зокрема дитячі садочки, групи продовженого дня у школах, позашкільні заклади, оздоровчі піонерські табори, спортивні секції, клуби за місцем проживання, інтернатні установи. Суб'єктами сімейної політики та послуг для сімей з дітьми були також профспілкові комітети, комсомольські та піонерські організації тощо.

З розпадом Радянського Союзу більшість громадян України опинилися в складній економічній ситуації, що характеризувалася тотальним безробіттям, трудовою міграцією, бідністю, поширенням насилля, злочинності, відбувалося загострення проблем алкоголізму, наркоманії. Усе це супроводжувалося послабленням ролі усталених інститутів, які раніше опікувалися проблемами виховання дітей – масово закривалися дитячі садочки, позашкільні заклади, клуби за місцем проживання, скорочувалися штати педагогів-організаторів, у школах зменшувалися кількість груп продовженого дня. Діти з не пристосованих до нового життя сімей повинні були жебракувати, мити автомобілі, працювати на ринках тощо. На початку 1990-х років значно розширюється мережа інтернатних закладів, до яких, окрім дітей-сиріт, на утримання за рахунок державного бюджету починають приймати дітей, чії батьки з тих чи інших причин не могли забезпечити першочергові потреби

дитини. Таке право було надано різним категоріям сімей – бідним, малозабезпеченим, неповним, проблемами інвалідності. Обмежене фінансування, застарілі форми роботи провокували групові втечі дітей з інтернатів – третина дітей, вилучених з вулиці, становили вихованці інтернатних закладів. Тому виникла потреба в побудові національної системи охорони дитинства та прав дітей, яка б забезпечила високі стандарти соціального захисту.

За роки незалежності України формування та реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей пройшли декілька етапів [7] (табл. 1.1):

Таблиця 1.1.

Етапи формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей

Перший етап (1991-1995 рр.)	Ратифікація Україною Конвенції ООН про права дитини у 1991р. Ухвалюється низка важливих законів України: «Про освіту», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про фізичну культуру і спорт». У 1992 р. утворено мережу центрів соціальних служб для молоді як соціальної інституції, яка покликана відповідати за соціальну роботу з підлітками та молоддю. Вперше окремими структурами, на які було покладено вирішення питання соціально-правового захисту дітей, подолання дитячої бездоглядності, безпритульності та профілактики злочинності, стали створені відповідно до Закону України «Про органи і служби в справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (1995 р.) – служби у справах неповнолітніх.
--	---

Продовження Таблиці 1.1

Другий етап (1996-2000 рр.)	Створено Міністерство у справах сім'ї та молоді (1996 р.) та Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства (2000 р.).
	Ухвалюється низка законів України: «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про прожитковий мінімум», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам». Ухвалено перші державні соціальні програми у сфері охорони дитинства, зокрема Національна програма «Діти України» на період 1996-2000 років. З 1996р. започатковується підготовка Державних доповідей про становище дітей в Україні.
Третій етап (2001-2005 рр.)	Ухвалено Закон України «Про охорону дитинства», який визначив охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановив основні засади державної політики у цій сфері; Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», який визначив організаційні та правові засади соціальної роботи з дітьми. Ухвалюється Сімейний кодекс України, закони України «Про дошкільну освіту», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і

Продовження таблиці 1.1.

	безпритульних дітей», «Про соціальні послуги». Із Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» (2005р.) розпочалася реформа державної системи опіки та піклування про дітей. Повноваження щодо опіки та піклування були передані від органів управління освітою до служб у справах неповнолітніх (вони діяли як структурні підрозділи в місцевих органах влади), які пізніше були перейменовані у служби у справах дітей. Важливою системною реорганізацією стало утворення в 2005р. при Міністерстві сім'ї, молоді та спорту Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, передача функцій ведення справ щодо усиновлення, опіки та піклування службам у справах дітей та новоутвореному Департаменту (раніше опікувались органи освіти).
Четвертий етап (2006-2010 рр.)	Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини набуває статусу урядового органу (2006р.), розпочинається реформа державної системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Запроваджується принципово нова модель надання державної соціальної підтримки дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування – «гроші ходять за дитиною». Ухвалено документ стратегічного значення для охорони дитинства – Закон України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо

Продовження таблиці 1.1.

	реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року».
П'ятий етап (2011-2015 рр.)	У 2011р. засновано інститут дитячого омбудсмена. Із 2013р. Україна стала членом Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC).
	Здійснюється реалізація Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини». Реалізація заходів Програми забезпечувала оптимальне функціонування цілісної системи захисту прав дітей відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням Цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН і підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей». Ліквідовано Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді. Функції щодо здійснення державної політики з питань охорони дитинства та захисту прав дітей передано Мінсоцполітики України, у складі якого створюється Департамент сім'ї та дітей.
Шостий етап (з 2016 р.)	Відбувається подальше формування та вдосконалення державної політики у сфері захисту прав та благополуччя дітей з урахуванням суспільних викликів.

Окремо варто зупинитися на впровадженні в Україні інституту Уповноваженого з прав дітей (дитячого омбудсмена).

У 2011 році за результатами національної доповіді про реалізацію положень Конвенції ООН про права дитини Комітет ООН з прав дитини вніс низку зауважень і рекомендацій щодо політики, яка здійснювалася в Україні стосовно дітей [8]. У його висновках зазначалося, що Комітет настійно рекомендує Україні вжити необхідні заходи для запровадження посади Уповноваженого з прав дітей. Комітет рекомендував Україні забезпечити механізм омбудсмена людськими і фінансовими ресурсами для гарантування його незалежності та дієвості.

Необхідність запровадження посади спеціалізованого омбудсмена в інтересах дітей обґрунтовується щонайменше трьома причинами: по-перше, діти через особливості свого психічного і фізичного розвитку вимагають особливого підходу; по-друге, через відсутність життєвого досвіду і певною мірою залежного становища вони не завжди самостійно можуть захистити свої права і законні інтереси; по-третє, благополуччя та нормальний розвиток дітей визначають майбутнє будь-якої країни [8].

Комітет ООН з прав дитини, як міжнародний орган нагляду за дотриманням Конвенції, ще у 2002 році прийняв документ «Роль незалежних національних правозахисних інституцій у справі захисту та заохочення прав дитини», у якому визначалося, що кожній державі потрібна незалежна правозахисна установа, яка б відповідала за питання забезпечення та захисту прав дітей, і незалежно від її форми була б спроможна проводити моніторинг стану забезпечення охорони дитинства, благополуччя дітей та захисту їх прав [9]. Підкреслювалося, що така правозахисна інституція має діяти незалежно, перебувати поза впливом державних органів чи посадових осіб, бути захищеною від посягань та блокування її роботи. Інститут омбудсмена мав стати дієвою, всеохоплюючою формою системного контролю за станом дотримання прав дітей, новим механізмом забезпечення ефективного захисту прав і законних інтересів дітей, який не дублює діяльність інших державних органів у цій сфері.

В Україні інститут дитячого омбудсмена засновано у серпні 2011 року Указом Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини», яким затверджено й відповідне Положення. Першочерговим завданням українського омбудсмена стало розроблення концепції діяльності у сфері захисту прав дітей. Місією омбудсмена визначено забезпечення здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері. Серед інших концептуальних засад діяльності омбудсмена були: почути кожную дитину, права якої порушено, зробити все необхідне для їх поновлення; ведення моніторингу усіх дій та рішень центральних і місцевих органів влади, які стосуються прав дитини, їх аналіз на відповідність законодавству з питань захисту прав дітей; внесення всіма без винятку органами влади необхідних змін до законодавства щодо забезпечення прав та інтересів дітей.

З метою запобігання дублюванню функцій органів державної влади, що опікувалися на той час захистом прав та інтересів дітей, було встановлено, що інституція Уповноваженого Президента України з прав дитини має власні завдання, не підміняючи жоден інший державний орган. Зокрема, український омбудсмен відповідав за постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання міжнародних зобов'язань у цій сфері. Уповноважений мав вносити в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини, рекомендації стосовно підготовки проектів відповідних законів, вживати заходи щодо інформування населення про права та законні інтереси дитини

Крім обов'язків, омбудсмен був наділений широкими правами: брати участь в опрацюванні проектів законів, актів Президента України з питань захисту прав та законних інтересів дитини; відвідувати спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту дітей та інші заклади, у яких перебувають діти; звертатися до державних органів щодо сприяння вирішенню питань,

віднесених до компетенції Уповноваженого; одержувати від державних підприємств, установ, організацій необхідні інформацію, документи і матеріали, у тому числі й з обмеженим доступом, з питань, що належать до компетенції Уповноваженого; залучати до опрацювання окремих питань представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, експертів, учених та фахівців; брати участь у засіданнях державних органів з питань, що належать до компетенції Уповноваженого; звертатися до державних органів, у тому числі правоохоронних, щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини; вивчати стан роботи із соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах для дітей і закладах соціального захисту дітей, стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах; взаємодіяти з організаціями, у тому числі й міжнародними, з питань захисту прав та інтересів дитини.

Таким чином, міжнародний досвід здійснення незалежного контролю за реалізацією прав дітей, свідчить, що інститут омбудсмена є найбільш ефективним його механізмом. Для більш повного виконання дитячим омбудсменом своїх повноважень на сьогодні встановлено взаємодію з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, оскільки порушення прав дитини також є і порушенням прав людини. З цією метою в Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини запроваджено Представника Уповноваженого з прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, створено відповідний структурний підрозділ. До його компетенції віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері, підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню.

1.2. Особливості державного управління у сфері захисту прав дітей в умовах війни

Особливістю шостого етапу формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей стало розроблення та реалізація заходів щодо захисту прав дітей в умовах ведення на частині території України військових дій. Збройний конфлікт, у який втягнуто Україну, призвів до погіршення становища із захистом прав дітей, що пов'язано з об'єктивними причинами, зокрема вимушеним переселенням значної частини дітей (30 % від загальної кількості осіб) із анексованого Криму та зони ведення військових дій на Сході (частини Донецької та Луганської областей). Діти-переселенці стали для України новою категорією населення, яка у першу чергу стала потребувати захисту прав дітей, а також їх соціальної захищеності та соціальної допомоги. Стрімке зростання чисельності вимушених переселенців з дітьми стало серйозним випробуванням для органів державної влади та місцевого самоврядування.

Держава визначила головними наступні завдання щодо підтримки сімей з дітьми та дітей-переселенців з окупованих територій: переведення державної соціальної допомоги за місцем фактичного проживання (перебування) дітей або первинне її призначення; виплата допомог при народженні (усиновленні) дитини, одиноким матерям, опікунам та піклувальникам, дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства, малозабезпеченим сім'ям; тимчасова допомога на дітей, один з батьків яких ухиляється від сплати аліментів; надання юридичної, психологічної та соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, опікунам, піклувальникам, прийомним батькам та батькам-вихователям; супровід сімей переселенців з дітьми, які потребують допомоги [10].

У 2004 році Україна ратифікувала Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах, зміст якого набув надзвичайної актуальності у зв'язку з проведенням АТО на Сході України. Відповідно до статті 4 зазначеного протоколу, вербування або використання у військових діях

осіб, які не досягли 18-річного віку, категорично забороняється. На сьогодні цю норму імплементовано в законодавство України: Законом України «Про охорону дитинства» [9] передбачено, що участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення або втягування дітей до збройних формувань, пропаганда війни забороняються. Водночас, реальних механізмів притягнення осіб, які втягують малолітніх до незаконних військових формувань, наразі немає. Мова йде не лише про втягування дітей у військові дії, а й про вивезення дітей до сусідньої держави, їх усиновлення тощо. В умовах війни сторонами порушується виконання статті 3 Загальної декларації прав людини [11] та відповідно статті 6 Конвенції про права дитини щодо права на життя [3].

Досліджуючи процес формування та реалізації державної політики в сфері захисту прав дітей у ретроспективному аналізі, можемо засвідчити про значний поступ за роки незалежності України у вирішенні питань соціального захисту дітей: ратифіковано низку міжнародних нормативно-правових актів, прийнято системовизначальні вітчизняні закони та інші правові документи, вивчається та застосовується кращий закордонний досвід розвинутих країн світу в побудові сучасної національної системи охорони дитинства тощо.

Разом з тим, наявність законодавчої бази з питань захисту прав дітей, не означає ефективність реалізації положень вітчизняного законодавства. Навпаки, практика діяльності дитячого омбудсмена свідчить про численні факти порушень прав дітей. Зокрема, аналіз звернень до Уповноваженого Президента України з прав дитини виявив зростаючу потребу в правовому захисті та охороні дитинства, серед яких найбільш типовими були: захист житлових і майнових прав дітей; захист прав дітей-сиріт та дітей з багатодітних родин, неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом; захист від насильства над дітьми; від загрози життю й здоров'ю дітей, які перебувають у зоні військового конфлікту; розв'язання конфліктів між батьками щодо місця проживання дитини; скарги на дії або бездіяльність місцевих органів влади тощо [8]. Отже, характерним для України підходом щодо захисту дітей залишається виявлення зовнішніх, очевидних аспектів правових явищ без

проникнення у внутрішні сутнісні сторони та зв'язки, через що залишається недієвою практика застосування положень законодавства.

Перманентні зміни функцій, повноважень і підпорядкування органів державної влади, відповідальних за захист прав і благополуччя дітей, не сприяють підвищенню ефективності державної політики у цій сфері. Потребує посиленої уваги стан реалізації прав дітей з категорії внутрішньо переміщених осіб, дітей учасників АТО, які загинули або стали непрацездатними.

В українському законодавстві санкції за порушення прав дітей зібрані у Сімейному, Кримінальному та Цивільному кодексах, проте частина порушень статистично не обліковуються, що свідчить про відсутність механізмів реагування на порушення, тому детального аналізу потребують державні механізми захисту прав дитини. Також важливо проводити щорічні статистичні перевірки кількості дітей-сиріт, дітей, залишених без батьківського піклування, неблагополучних сімей, в яких виховуються діти, щоб у подальшому своєчасно вживати заходи щодо покращення становища цих дітей задля спільного благополуччя.

Через непередбачувані обстріли та постійні бойові дії ворога кількість дітей, які фізично страждають від війни, щодня збільшується, безліч дітей поранені, загинули, зникли безвісти, нелегально депортовані в росію. Україна ніколи раніше не стикалася з подібною загрозою життю і свободам дитини. Тому зараз, як ніколи, важливо отримувати про них інформацію максимально вичерпно і оперативно, щоб фіксувати, розслідувати злочини і рятувати тих, кого ще можна встигнути врятувати.

Щодо механізму отримання інформації про дітей, які перебувають за межами України і обліковуються в країнах перебування, як діти без супроводу:

1) Який орган державної влади (або система органів) країни відповідає за питання роботи із дітьми (неповнолітніми) без супроводу? Його (їх) контактна інформація (відповідальні особи, їх засоби зв'язку) - відповідальними органами за питання роботи з дітьми без супроводу є:

- спеціальні державні органи з питань захисту дітей – в 8 державах (Ірландія, Латвія, Литва, Норвегія, Португалія, Румунія, Словаччина, Чехія);
- міністерства, інші державні органи з питань соціальної політики – в 6 державах (Італія, Хорватія, Польща, Кіпр, Словенія, Фінляндія);
- міністерства, інші державні органи з питань міграції – в 3 державах (Греція, Угорщина, Швейцарія);
- різні державні, місцеві органи, установи – в 3 державах (Болгарія, Естонія, Фінляндія);
- міністерства, інші державні органи юстиції – в 2 державах (Австрія, Франція);
- органи місцевого самоврядування – в 2 державах (Великобританія, Данія);
- місцеві соціальні служби – в 1 державі (Швеція);
- спеціальна організація з питань захисту дітей – в 1 державі (Нідерланди).

2) Чи існують, окрім Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 1996 року, інші двосторонні міжнародні, міжурядові, міжвідомчі угоди з Україною з питань захисту прав та інтересів дітей (неповнолітніх) без супроводу? Які органи держави перебування є сторонами таких угод? Чи містять ці угоди положення щодо обміну інформацією про дітей (неповнолітніх) без супроводу?:

- З Швейцарією: Конвенція про права дитини – ст. 3, 22, 37, Угода про правовий статус біженців, Дублінський регламент.

- З Фінляндією: 07.02.2020 підписаний Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва між Державною міграційною службою України та Імміграційною службою Фінляндії з питань міграції, надання притулку та громадянства. В рамках зазначеного Меморандуму ДМС України та Імміграційна служба Фінляндії можуть обмінюватись статистичними даними з національних інформаційних систем реєстрації іноземців та осіб без

громадянства, зокрема щодо неповнолітніх дітей без супроводу батьків, які зареєстровані в Імміграційній службі Фінляндії. Однак, обмін персональними даними не передбачений.

- На практиці з даного питання словацька сторона застосовує окрім зазначеної Конвенції також Договір між СРСР та ЧССР про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 12.08.1982, який є чинним для України і Словацької Республіки у порядку правонаступництва з 03.03.2000.

З іншими державами такі угоди відсутні.

3) Чи існує в країнах єдиний реєстр для реєстрації дітей (неповнолітніх) без супроводу? Хто відповідає за його ведення, наповнення і яким чином? Єдиний реєстр існує у 9 державах (Греція, Ірландія, Кіпр, Литва, Норвегія, Польща, Словаччина, Фінляндія, Чехія). Наявна інформація про органи, відповідальні за його ведення. В 2 державах доступ до реєстру обмежений (Ірландія, Чехія). В Італії інформація про реєстр уточняється. У Хорватії діє 82 Центрів з питань соціального захисту, які мають свої окремі реєстри. Соціальні служби у кожному департаменті Франції самостійно здійснюють заходи нагляду і контролю за дітьми без супроводу. В Латвії відомості про дітей, влаштованих під опіку та прийомні сім'ї, реєструються в Інформаційній системі прийомних сімей, яка є частиною державної інформаційної системи «Єдина інформаційна система». В Швейцарії Державний секретаріат з питань міграції збирає інформацію та веде статистику. В Австрії реєстрацію дітей (неповнолітніх) без супроводу, поміщених до спеціальних установ, координує Агентство опіки дітей та молоді. У Бельгії Функціонує Національний реєстр фізичних осіб, до якого вноситься інформація про усіх резидентів країни (бельгійців, а також іноземців та ОБГ). На основі Національного реєстру Службою опіки ДФС юстиції Бельгії ведеться база дітей без супроводу.

В інших державах реєстр відсутній.

4) Які нормативно-правові акти регулюють роботу із дітьми (неповнолітніми) без супроводу та ведення реєстру? Робота з дітьми без супроводу та ведення реєстру (за наявності) регулюється:

- відповідним національним законодавством – в 25 державах (Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція);

- керівництвом для муніципалітетів, розробленим асоціацією місцевих муніципалітетів – в 1 державі (Нідерланди).

5) Хто вважається дитиною без супроводу відповідно до національного законодавства держави перебування? Законодавством держав даються різні визначення. Спільним для більшості держав є визначення дитини без супроводу як дитини, яка перебуває на території держави без супроводу батьків, інших законних представників.

Законодавство Італії визначає дітьми без супроводу усіх іноземних дітей віком до 18 років не з країн ЄС, які прибули до Італії без супроводу батьків.

Відповідно до законодавства Ірландії, діти молодші 12 років мають супроводжуватись повнолітніми особами (від 16 років).

Не визначено поняття в 1 державі (Данія).

6) Який алгоритм дій при виявленні дітей (неповнолітніх) без супроводу та при подальшій роботі із ними? Про виявлення дітей без супроводу повідомляються компетентні органи держави перебування, які вживають заходи захисту – в усіх 26 державах (Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція). Додатково здійснюється пошук родичів дитини – у 4 державах (Бельгія, Естонія, Португалія, Франція). Додатково може бути подано запит на возз'єднання сім'ї – у 1 державі (Румунія). Додатково повідомляються

компетентні органи держави, громадянином якої є дитина – у 1 державі (Латвія).

7) Які проблемні питання виникають під час цієї роботи та які підходи до їх вирішення? Які можливі пропозиції щодо співробітництва з українською стороною в цьому контексті?

Проблемні питання та шляхи їх вирішення:

- Ідентифікація малолітньої особи, зокрема визначення віку дитини та належності до громадянства тієї чи іншої країни, пошук родичів (Бельгія, Швейцарія).

- Відсутність двосторонньої міжвідомчої угоди про співробітництво з питань захисту прав та інтересів дітей (неповнолітніх) без супроводу (Ірландія).

- Неінформування або несвоєчасне інформування українських консульських установ про дітей без супроводу (Греція, Італія, Чехія, Фінляндія, Франція). На розгляді італійської сторони знаходиться проєкт Меморандуму про взаєморозуміння та співпрацю між Міністерством соціальної політики України та Міністерством праці та соціальної політики Італійської Республіки. Фінська сторона наголошує на неможливості поширення з українською стороною персональними даними посилаючись на чинне законодавство в частині охорони персональних даних.

- У деяких дітей, які перетинають кордон без супроводу, не вистачає потрібних документів (паспортів, довіреності від батьків тощо); питання щодо поселення таких дітей в сім'ї; проблема недостатньої кількості судової практики щодо вирішення питання щодо дітей без супроводу та призначення їм опікуна; питання механізму тимчасової опіки (Естонія).

- Вилучення соціальними службами дітей-громадян України (Данія). Посольство працює над виробленням механізму дій із компетентними центральними органами влади Данії щодо захисту прав громадян, а також алгоритму застосування «раннього сповіщення» таких батьків чи їх попередження про потенційні ризики/наслідки при недотриманні правил виховання дітей.

- Тривалі процедури з призначення суду та відповідно розгляду справи, та винесення рішення по суті (Португалія).

- Матеріальне забезпечення і надання якісних умов проживання дітям без батьківської опіки; довготривалість судових процесів щодо оформлення опікунства; виявлення неналежних умов догляду за дітьми у сім'ї (Хорватія).

Проблемні питання відсутні у 6 державах (Великобританія, Кіпр, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія), вирішуються в робочому порядку у 3 державах (Австрія, Латвія, Литва).

Шведська сторона не повідомляла про наявність проблемних питань.

Відсутня інформація про проблемні питання у Болгарії.

8) Які статистичні дані наявні в країні щодо дітей (неповнолітніх) без супроводу, які є громадянами України? Які можливості обміну цією та іншою інформацією з українською стороною?

- Інформація надається Посольству на регулярній основі (Словаччина).

- Статистичні дані надаються Посольству на запит – у 4 державах (Греція, Латвія, Литва, Норвегія).

- Інформація отримується від обласних та міських адміністрацій (Чехія).

- Статистичні дані можна отримати з бази даних компетентного органу держави (Угорщина).

- Інформація надається на запит українських компетентних органів (Польща).

- Інформація не повідомляється, може бути надана лише за запитом Нацсоцслужби та вербальною нотою Посольства (Португалія).

- Інформація закрита, надається на запит Посольства щодо кожної дитини окремо, лише за згодою батьків/опікунів дитини (Ірландія).

- Інформація закрита, надається за запитом Нацсоцслужби щодо конкретної дитини (Великобританія).

- Інформація про дітей без супроводу не надається, кваліфікується як інформація з обмеженим доступом – у 3 державах (Нідерланди, Франція, Швеція).

- Міністерство юстиції Австрії висловило готовність опрацьовувати відповідні запити української сторони для скерування звернень до Центрального реєстру мешканців Республіки Австрія щодо встановлення місцезнаходження на території Австрії конкретних осіб. Для вжиття подальших дієвих заходів у межах компетенції Міністерство юстиції Австрії надсилає австрійським компетентним органам отриману від дипустанови інформацію. Міністерство юстиції Австрії констатує, що у разі готовності підтвердження перебування осіб в Австрії, відповідальним органам захисту дітей буде доручено підготувати звіти про ситуацію з дітьми відповідно до статті 32 Конвенції і якомога швидше повідомити українську сторону про результати.

- Імміграційна служба Фінляндії може надати на запит Посольства лише загальну кількість дітей віком до 18 років, а також кількість дітей, які проживають в центрах надання допомоги неповнолітнім особам.

Відсутні статистичні дані щодо дітей без супроводу (Болгарія, Данія, Кіпр, Словенія). Статистика щодо дітей без супроводу не ведеться (Швейцарія). В Хорватії дітей без супроводу не виявлено.

Питання обміну інформацію про дітей без супроводу опрацьовується (Естонія).

9) Яким чином і на чий запит українська сторона може отримати персональні дані щодо дітей (неповнолітніх) без супроводу?

- Персональні дані дітей без супроводу не надаються – у 7 державах (Греція, Данія, Нідерланди, Норвегія, Румунія, Угорщина, Швеція).

- Питання потребує врегулювання шляхом укладення двосторонньої міжвідомчої угоди між заінтересованими органами України та Ірландії.

- Персональні дані надаються компетентним органом держави на відповідний запит – у 5 державах (Австрія, Естонія, Кіпр, Хорватія, Швейцарія).

- Персональні дані надаються на запит компетентних органів відповідно двосторонньої угоди – у 2 державах (Болгарія, Польща).

- Персональні дані надаються на запит Нацсоцслужби, Міністерства юстиції України, Посольства, в окремих випадках на запит уповноваженого органу – у 3 державах (Бельгія, Латвія, Литва).

- Персональні дані надаються на запит Нацсоцслужби – у 3 державах (Великобританія, Португалія, Чехія).

- Персональні дані надаються на запит Нацсоцслужби щодо конкретної дитини – у 2 державах (Фінляндія, Франція).

- Персональні дані надаються на запит Посольства або українського компетентного органу (Словаччина).

- Персональні дані надаються на відповідний консульський запит щодо конкретної дитини (Італія).

Персональні дані надаються на запит Посольства (Словенія).

Саме тому за дорученням Офісу Президента України Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України разом з Національним інформаційним бюро, Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією, Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Офісом Президента в особі радниці-уповноваженої з прав дитини і дитячої реабілітації об'єднали свої зусилля, щоб створити платформу «Діти війни». Інформаційно-аналітичну підтримку команді надає проєкт Уряду Канади «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe). *«Цей портал створено як інструмент пошуку дітей, їх порятунку та визволення з місць примусового переміщення чи депортації. Інформація, розміщена тут - це наочне свідчення геноциду українських дітей та злочинів проти людяності, які армія росії щодня здійснює проти українського народу.»* - Дар'я Герасимчук, Радниця-уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, координаторка інформаційної платформи “Діти війни” у 2022 році. Платформа має дві основні функції:

- 1) інформувати: «Діти війни» - це єдина платформа, яка надає актуальну та зведену інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни росії проти України (загиблі, поранені, зниклі безвісти, депортовані), та тих, кого вдалося

розшукати і врятувати. Кількісні показники щодня оновлюють правоохоронні органи (Національна поліція та Офіс Генпрокурора), а також Національне інформаційне бюро. Таким чином, платформа показуватиме найповнішу картину і найдостовірніші статистичні дані щодо постраждалих дітей.

2) допомагати розшукувати дітей: «Діти війни» - дозволяє зв'язатися з правоохоронними органами: Національною поліцією України, Офісом Генерального прокурора, а також з Національним інформаційним бюро. Сайтом можуть скористатися як батьки загубленої, переміщеної або ж депортованої дитини, так і усі, хто має будь-яку інформацію про зниклих дітей, порушення їхніх прав та злочини, скоєні проти них.

Місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування разом із Координаційним штабом по допомозі дітям та сім'ям з дітьми в умовах надзвичайного або воєнного стану, до складу якого увійшли представники Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики, Офісу Президента України, центральних органів виконавчої влади, інститутів громадянського суспільства, у співпраці з міжнародними та громадськими організаціями забезпечена скоординована евакуація дітей на безпечні території, у тому числі за кордон. Особлива увага приділяється дітям – сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Для врегулювання пов'язаних з цим питань прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів України, згідно з якими спрощено порядок перетинання державного кордону України дітьми та супроводжуваними їх особами. Разом з тим, з метою реалізації нормативно – правових змін щодо перетину кордону дітьми, сім'ям з дітьми та надання їм належної допомоги і забезпечення безпеки Мінсоцполітики разом з представниками Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики, Проєкту технічної допомоги «Супровід урядових реформ в Україні» і міжнародної благодійної організації «Партнерство «Кожній дитині» підготовлено рекомендації місцевим органам влади, військовим адміністраціям

щодо координації переміщення дітей в межах України та виїзду дітей за межі України в умовах надзвичайного або воєнного стану. Зокрема, у постановах та рекомендаціях зазначено про обов'язок супроводжуючих осіб (працівника закладу, прийомних батьків, батьків – вихователів, патронатних вихователів, опікунів, піклувальників, батьків або одного з них, повнолітніх братів чи сестер, інших уповноважених осіб) після прибуття дітей на місце тимчасового перебування за межами України протягом одного робочого дня звернутися до консульської установи України в країні перебування для взяття дітей на тимчасовий консульський облік. Водночас службам у справах дітей обласних, Київської міської державних адміністрацій, військових адміністрацій було рекомендовано забезпечити збір та узагальнення інформації про дітей зазначених категорій, які переміщені в межах України або виїхали за межі України, для належного захисту їхніх прав та інтересів на території іншої держави, а також повернення на територію України після припинення воєнного стану. Відтак, з метою ефективного вжиття заходів щодо формування державної політики у сфері захисту прав дітей у період воєнного стану, Нацсоцслужба разом із обласними, Київською міською державною адміністрацією, військовими адміністраціями проводять щоденний моніторинг стосовно:

- евакуації дітей та сімей з дітьми;
- обліку дітей, які поранені та загинули;
- діяльності закладів із цілодобовим перебуванням дітей (щодо функціонування, кількості дітей, які фактично перебувають у ньому, кількості вільних місць, евакуації і фактичного місця розташування, основних потреб на поточний момент, можливості постачання провізії);
- функціонування та нагальних потреб дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, сімей патронатних вихователів, опікунів, піклувальників, які не евакуювались;
- функціонування та нагальних потреб дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, сімей патронатних вихователів, опікунів, піклувальників, які

перемістились із зони бойових дій та збройних конфліктів (з поділом на внутрішнє переміщення та переміщення за межі держави);

- обліку евакуйованих дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які цілодобово перебували у закладах (з поділом на внутрішнє переміщення та переміщення за межі держави, поточну форму влаштування дітей);

- виявлення внутрішньо переміщених дітей, які перебувають без супроводу батьків, інших законних представників, та вжиття заходів щодо захисту їхніх прав відповідно до потреб;

- створення умов для медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (із фіксацією кількісних показників дітей, влаштованих до закладів соціального захисту у воєнний період);

- кількості та стану соціального захисту дітей, які отримали статус дитини – сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування внаслідок воєнних дій.

Авжеж, виклики, які постали перед державою, потребують вирішення. Це, в першу чергу, велика кількість дітей, які стали сиротами, не маючи відповідного правового статусу, діти, які залишились без батьківського піклування; це проблеми з ідентифікацією та возз'єднанням сімей. Важливою проблемою є недостатнє фінансування програм реабілітації та підтримки. Для успішного захисту дітей, які постраждали від війни, необхідно не лише реагувати на їхні негайні потреби, а й будувати довгострокові стратегії для відновлення їхнього права на безпечне і гідне дитинство.

1.3. Організаційно – правове забезпечення державного управління у сфері захисту прав дітей

На сьогодні в Україні діє розгалужена система нормативно-правових актів, які безпосередньо закріплюють юридичний механізм забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні.

Суттєвим документом, який уперше окреслив права дитини, є Декларація прав дитини. Метою Декларації було забезпечення щасливого дитинства дітям, користування правами і свободами для їхнього добра і добра суспільства [2]. Цей документ закликає уряди країн до визнання і дотримання перелічених у цьому документі прав шляхом складання відповідних законодавчих актів [2]. Декларація прав дитини характеризує основні принципи, дотримуючись яких, держава повинна реалізовувати свою політику у сфері захисту прав дитини: забезпечення спеціального захисту, змога фізичного, розумового розвитку, право на ім'я і громадянство, можливість користування соціальним забезпеченням, право на здорове зростання, здобуття освіти, захист від жорстокості та експлуатації, захист від расової та релігійної дискримінації [2].

У вітчизняному законодавстві права та свободи дітей унормовані в низці нормативно – правових актів. Сімейним кодексом України, Цивільним кодексом України, Законами України „Про охорону дитинства”, „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, «Про органи і служби справах дітей та спеціальні установи для дітей», постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку провадження та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», «Про затвердження порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини», Положенням про прийомну сім'ю, Положенням про дитячий будинок сімейного типу, та іншими підзаконними нормативно-правовими актами визначаються повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері дитинства, соціального захисту дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування та у сфері створення та розвитку прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Так, відповідно до ст.5 Закону України „Про охорону дитинства”, визначає державну політику у сфері дитинства Верховна Рада України, як єдиний законодавчий орган країни [9]. Приймаючи закони, парламент створює правову базу для функціонування форм сімейного виховання, визначає обсяги їх фінансової підтримки. Крім того, Верховна Рада призначає та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, сфера діяльності якого охоплює все населення країни, у тому числі і дітей. При Уповноваженому Верховної Ради з прав людини існує посада представника Уповноваженого з прав людини, що займається також питаннями дітей. На жаль, посада Уповноваженого з прав дитини в системі державних органів відсутня.

Повноваження Президента України у цій сфері визначені Конституцією України, відповідно до якої він є гарантом дотримання Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Крім того, Президент підписує закони, прийняті Верховною Радою. Забезпечує проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, координацію діяльності центральних та місцевих органів влади у цій сфері Кабінет Міністрів України. У складі Програми діяльності уряду містяться заходи, які стосуються соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та розвитку родинних форм їх утримання. Щорічно Кабінет Міністрів звітує Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції до його змін у ході впроваджених соціально-економічних перетворень. У складі пропозицій до державного бюджету, який Кабінет Міністрів готує та подає до Верховної Ради, міститься стаття, яка стосується фінансування форм сімейного виховання дітей, що залишились без піклування батьків.

В ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» визначені основні національні принципи щодо охорони прав дітей: «Всі діти на території України,

незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права й свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами» [9].

Ці принципи знаходять своє продовження в напрямках діяльності уряду щодо дітей, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими потребами, дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах, внутрішньо переміщених дітей.

В Україні система органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей має достатню розгалужену структуру, кожен ланцюг якої здійснює конкретну компетенцію для забезпечення прав дитини. Розглянуто основні функції та повноваження суб'єктів державної політики у сфері захисту прав дітей в Україні на основі чого встановлено, що органи місцевого врядування максимально наближені до проблем дитинства та володіють цією інформацією більше, ніж інші органи влади.

Соціальний захист та захист прав дітей у межах своєї компетенції здійснюють районні, районні у містах Києві та Севастополі місцеві державні адміністрації, виконавчих органів міських, районних у містах, сільських, селищних рад [12]. Органи опіки та піклування мають право перевіряти умови влаштування, утримання, виховання, навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть переводити дітей, життю та здоров'ю (у тому числі психічному) яких загрожує небезпека, до інших форм влаштування. Присутність представника органів опіки та піклування на судових засіданнях є обов'язковою в разі, якщо розглядається справа стосовно дитини або з питань, що зачіпають права дитини.

Визначення поняття «Орган опіки та піклування» наведено в Цивільному кодексі України [13], Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [14, ст.55-56], постанові Кабінету Міністрів України

від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [п.3]. Органами опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад [15]. Права та обов'язки органів, на які покладено здійснення опіки та піклування, щодо забезпечення прав та інтересів фізичних осіб, які потребують опіки та піклування, встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами. Опіка і піклування є особливою формою державної турботи про малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх дітей (з 14 до 18 років), що встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування [ст. 56 Цивільного кодексу України].

Органи опіки та піклування забезпечують вирішення питань щодо:

- встановлення статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування;
- надання опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, та застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- соціального захисту і захисту особистих, майнових, житлових прав та інтересів дітей;
- забезпечення пріоритетних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дитини;
- надання письмової згоди або заперечення на відчуження нерухомого майна (у тому числі житла) та іншого майна, власником якого є дитина;
- подання заяв, клопотань, позовів про захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальний захист та захист прав дітей у межах своєї компетенції здійснюють районні, районні у містах Києві та Севастополі місцеві державні адміністрації, виконавчих органів міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Органи опіки та піклування мають право перевіряти умови

влаштування, утримання, виховання, навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть переводити дітей, життю та здоров'ю (у тому числі психічному) яких загрожує небезпека, до інших форм влаштування. Присутність представника органів опіки та піклування на судових засіданнях є обов'язковою в разі, якщо розглядається справа стосовно дитини або з питань, що зачіпають права дитини [стаття 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»].

Органи опіки та піклування провадять свою діяльність, пов'язану із захистом прав дитини, з дотриманням таких принципів:

- забезпечення найкращих інтересів дитини;
- недопущення дискримінації дітей;
- конфіденційності інформації про дитину.

Проаналізувавши наукову літературу, що присвячена організаційно - правовим засадам відповідної діяльності органів влади чи функціонуванню органів публічного адміністрування, можна зробити висновок про те, що автори не зазначають що мається на увазі під організаційно-правовими засадами, використовуючи як синонімічні поняття адміністративно-правові засади, адміністративно-правові основи, адміністративно-правові аспекти, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, а тому до предметів їх наукових досліджень які присвячені організаційно-правовим засадам, потрапляє досить розгалужений перелік різних правових явищ та процесів, що робить категорію «організаційно-правових засад» не визначеною. Тому для того, щоб проводити дослідження організаційно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дитини важливо розуміти, яку теоретичну характеристику має названа категорія. Також визначення дефініції «організаційно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дітей» є важливим з огляду на те, що зазначена категорія не визначена на рівні законодавства та у теоретичних дослідженнях вчених[16].

Така ситуація є одним із факторів гальмування забезпечення на належному рівні прав і законних інтересів дітей, адже діяльність органів публічного адміністрування повинна бути побудована таким чином, щоб її організаційна та правова складові відповідали вимогам ефективного функціонування, що відображається на стані забезпечення прав дитини в Україні, який на сьогодні є «однією з наболілих проблем людства. Адже рух української громадськості до відкритого, європейського суспільства зумовлює спалах зацікавленості усієї спільноти питаннями прав дитини, що всебічно обговорюються, стають предметом дискусій, міркувань широкого суспільного загалу. Піклування про дитину, створення необхідних умов для її всебічного розвитку, забезпечення прав та свобод – це один з основних етапів на шляху трансформації всіх сторін суспільного життя в Україні»[17].

До основних елементів організаційно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дитини слід віднести послідовні та взаємоузгоджені пріоритетні напрями діяльності органів публічного адміністрування у цій сфері; основні принципи, які повинні бути фундаментальною основою, обов'язковими та беззаперечними вимогами, що покладені в основу діяльності органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав дитини, а саме принцип гуманізму, демократичності, законності, рівності, поділу влади, справедливості, інтеграції у міжнародну систему захисту прав дитини, а також принципами стабільності та дитино центричності; встановлення суб'єктів, їх завдань, функцій та повноважень, діяльність яких спрямована на забезпечення прав та законних інтересів дитини, а також налагоджена взаємодія та упорядкований, раціональний, послідовний та субординаційний розподіл компетенції між органами публічного права адміністрування у сфері забезпечення прав дитини, а також оснащення таких органів професійними, кваліфікованими працівниками, тобто належним кадровим забезпеченням [18].

Урахувавши вищенаведене, можна зробити висновок про те, що організаційно-правові засади забезпечення прав та інтересів дитини містять обов'язкові та факультативні складові. До обов'язкових організаційно-правових

засад забезпечення прав та інтересів дитини слід віднести правову основу, якою регламентовано забезпечення прав та інтересів дитини на сучасному етапі розвитку нового для України інституту публічного адміністрування; пріоритетні напрями, у ході реалізації яких повинно відбуватися публічне адміністрування прав та законних інтересів дитини; принципи, на яких побудовано адміністративно-правове регулювання забезпечення прав та законних інтересів дитини; встановлення суб'єктів публічного адміністрування та визначення їх завдань, функцій та повноважень у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини; належне кадрове забезпечення органів публічного адміністрування, які здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини. До факультативних складових організаційно правових засад забезпечення прав та законних інтересів дитини слід віднести організацію міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини, специфіку фінансування потреб дитини та особливості взаємодії органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Дослідження системи управління та кадрового потенціалу у сфері захисту прав дітей

«Війна в Україні, як і всі війни, є кризою захисту дітей і прав дитини», – сказав Омар Аді, заступник виконавчого директора Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ).

Проведення політики уряду з питань охорони дитинства шляхом розробки загальнодержавних програм реалізує Кабінет Міністрів України. Він узгоджує діяльність центральних та місцевих органів влади у згаданій сфері, приймає і затверджує нормативні акти, які впорядковують діяльність органів системи захисту прав дітей. Окремі питання втілення урядової політики у царині захисту прав дітей покладено на Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я. Але основоположну функцію у втіленні державної політики в системі захисту прав дітей займає Міністерство соціальної політики України та його територіальні органи.

Важливим кроком у сфері захисту прав дітей є схвалення 29 вересня 2023 року постанови про створення Державної служби у справах дітей. Новостворена Служба як центральний орган виконавчої влади реалізовує державну політику щодо захисту прав дітей, надання соціальної підтримки для сімей із дітьми, оздоровлення і відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення. Вона активно співпрацює з Національною соціальною сервісною службою, в якій залишилися повноваження контролювати діяльність дитячих закладів інституційного догляду дітей та покладаються функції зі здійснення нагляду за дотриманням прав дітей. Міністерство соціальної політики проводить заходи по захисту дітей як у правовому, так і соціальному полі. Великий обсяг роботи виконують обласні державні адміністрації. Координуючу та контролюючу функції у системі

захисту дітей виконують створені у кожній області регіональні служби у справах дітей. При районних державних адміністраціях та виконавчих комітетах міських і сільських рад створені та діють Комісії з питань захисту прав дитини, які очолюють голови відповідних районних державних адміністрацій і міські, сільські, селищні голови. [19] Нова модель представлена у додатку 1.

Але ефективна реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей – це обов’язок і прерогатива служб у справах дітей усіх рівнів державного управління. Саме на них покладено практичне здійснення заходів. Служби безпосередньо ведуть справи на місцях. Основним завданням служб у справах дітей є реалізація на певній території державної політики відносно захисту прав дітей, охорони дитинства, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, а також розробка заходів щодо соціального захисту дітей, захисту їх законних прав та інтересів [20]. Саме служби відповідно до своїх повноважень здійснюють організаційне забезпечення роботи Комісії з питань захисту прав дитини, виконують діяльність з питань усиновлення, створюють прийомні сім’ї та дитячі будинки сімейного типу, влаштовують дітей в сімейні форми виховання, реалізують заходи щодо підтримки дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, захищають житлово-майнові права дітей тощо.

Одним із найважливіших чинників, що впливає на ефективність діяльності служб у справах дітей, є *кадровий потенціал*. Якщо вивчати це питання з початку створення служб у справах неповнолітніх (пізніше перейменовано на службу у справах дітей), то у 90-х роках ХХ століття вони були окремим відділом у структурі районних державних адміністрацій і штатна чисельність їх була невеликою: 1 - керівник служби. 13 січня 2005 року прийнято Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». На виконання положень зазначеного Закону здійснено передачу функції опіки і піклування від відділу освіти райдержадміністрації до служби у справах неповнолітніх.

Пізніше на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 року № 1068 «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей», затверджено Положення про службу у справах дітей Сарненської райдержадміністрації та виокремлено сектор з питань усиновлення, опіки та піклування служби у справах дітей, що потребувало введення додаткових штатних одиниць, які б виконували функції щодо первинного обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та їх усиновлення або влаштування у сімейні форми виховання тощо.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 року №746 «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 2014 року №91», розпорядження голови Рівненської обласної державної адміністрації від 23 жовтня 2019 року №102-к «Про затвердження граничної чисельності працівників апарату облдержадміністрації, її структурних підрозділів та районних державних адміністрацій», планувалося значне скорочення штатної чисельності працівників різних відділів районної державної адміністрації, в тому числі і служби у справах дітей.

На обласному і районному рівнях чисельність працівників апарату адміністрацій скорочувалася, на жаль, за рахунок персоналу служб у справах дітей, хоча служба у справах дітей була окремою юридичною особою і не входила у склад апарату, що доводить необ'єктивність обґрунтування необхідної штатної чисельності відділів апарату у порівнянні зі службою.

Оперативні дані, зібрані начальником служби у справах дітей Рівненської облдержадміністрації, подані у таблиці 2.1 нижче наглядно ілюструють невтішні прогнози.

Таблиця 2.1.

Інформація про штати служб у справах дітей
Рівненської області (за 2019-2020 р.)

Назва	Кількість дітей (віком до 18 років)	Кількість працівників служб у справах дітей відповідно до Закону		
		Нормативна чисельність	Фактична чисельність (штатна)	Прогнозована чисельність після скорочення
Березнівський район	20470	20	6	3
Володимирецький район	21469	21	7	4
Гощанський район	8254	8	4	2
Демидівський район	3279	3	3	2
Дубенський район	10132	10	4	4
Дубровицький район	12258	12	7	4
Зарічненський район	10069	10	4	3
Здолбунівський район	12688	12	5	3
Корецький район	7885	7	4	3
Костопільський район	15671	15	7	5
Млинівський район	8854	8	5	3
Острозький район	6481	6	4	4
Радивилівський район	3687	4	5	3
Рівненський район	22887	22	10	9
Рокитнівський район	21067	21	6	3
Сарненський район	31840	31	7	4
Разом	216 991	210	88	59

Станом на 2019 – 2020 роки фактична кількість працівників служби у справах дітей Сарненської районної державної адміністрації налічувала 7 штатних одиниць.

Однак реформа децентралізації кардинально змінила ці плани. В умовах реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні міські, сільські, селищні ради об'єднаних територіальних громад набули право утворювати у своїй структурі відділи, служби у справах дітей, а також самостійно здійснювати функції, пов'язані із захистом прав дитини.

Кількість працівників служб у справах дітей, що забезпечують реалізацію політики держави щодо захисту прав дітей на районному рівні, на сьогоднішній день чітко регулюється чинним законодавством України. Зокрема Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» трактує це так: «Штатна чисельність працівників районних, міських, районних у містах служб у справах дітей установлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на дві тисячі дітей, які проживають у місті, районі у місті. Штатна чисельність працівників служб у справах дітей виконавчих органів сільських, селищних рад відповідних територіальних громад встановлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, але не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду». Однак, незважаючи на те, що територіальні громади мають право утворювати служби у справах дітей і самостійно діяти як орган опіки та піклування щодо соціально-правового захисту прав дітей на відповідній території, голови органів місцевого самоврядування або зволікали з цим питанням, або при утворенні місцевої служби вводилася мінімально дозволена кількість штатних одиниць.

При формуванні штатних розписів не враховується стаття 12 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», яка регулює норму стосовно обов'язкового утворення у складі служби у справах дітей окремого підрозділу, що виконуватиме функції з опіки та піклування дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, у відповідності до розрахунку дитячого населення на території певної громади. Штатна чисельність такого підрозділу встановлюється залежно від кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, але має становити не менше 2 осіб. [14]

Внаслідок реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади у Сарненському районі у 2021 році відбулася реорганізація районної державної адміністрації шляхом злиття Сарненської, Дубровицької та Рокитнівської адміністрацій. Служби у справах дітей названих адміністрацій були ліквідовані, а структура служби у справах дітей району зазнала змін. Було утворено відповідні місцеві служби в міських та сільських громадах. Водночас вони залишаються обмеженими у деяких функціях, зокрема не мають повноважень щодо усиновлення дітей, створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, ведення обліку кандидатів в усиновлювачі, прийомні батьки та батьки-вихователі, здійснювати нагляд за усиновленими дітьми. Цю діяльність, разом із іншими повноваженнями, продовжує виконувати служба у справах дітей Сарненської райдержадміністрації. Наразі мережа служб у справах району представлена двома міськими службами, дев'ятьма сільськими службами та службою у справах дітей Сарненської райдержадміністрації.

Порівнюючи оперативні дані, про штатну чисельність служб, спостерігаємо позитивну динаміку, збережену у 2022 – 2024 роках під час військового стану в Україні. До впровадження реформи децентралізації фактична штатна чисельність служби у справах дітей (після злиття трьох районів) складала 20 штатних одиниць. У 2021 році після утворення місцевих служб вона зросла до 30 осіб в цілому, включаючи районну службу у справах дітей, міські та сільські служби, у 2024 році налічує 30 посадових осіб. У сільських громадах за три роки збільшено кількість працівників на 2 особи. Досягнуто це шляхом титанічних зусиль керівників тих же самих служб, які неодноразово писали службові записки головам громад про недостатню кількість працівників для ефективного виконання покладених на них функцій. В одній із міських територіальних громад було збільшено штатну чисельність

на 1 одиницю лише після втручання керівника Сарненської окружної прокуратури, який подав до Рівненського окружного адміністративного суду позов про визнання протиправною бездіяльності, зобов'язання вчинення певних дій.

За даними моніторингу, здійсненого Національною соціальною сервісною службою, станом на 31.12.2023 року в Україні функціонує 1604 служби у справах дітей, з них: 403 на міському рівні, 24 на обласному рівні, на районному рівні - 119, на селищному рівні - 433 на сільському рівні – 625. Загальна штатна чисельність служб у справах дітей становить 5591 одиниць, де фактично працює 4491. [21]

Однак, співвідношення кількість – якість не завжди чітко прослідковується. Служба у справах дітей територіальної громади має бути тим соціальним утворенням, що реалізує повсякденні потреби та інтереси дитячого населення певної території, базовим осередком захисту прав дітей, їх безпеки, найкращим шляхом якого є створення умов для збереження і зміцнення сім'ї для дитини. Проте службова діяльність посадових осіб служби у справах дітей прямо і опосередковано залежить від наявності коштів у бюджеті, які можна використати не лише на оплату праці спеціалістів служби, а й спрямувати на програми щодо своєчасного виявлення дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, надання сім'ям з дітьми якісних соціальних послуг на території громади, спрямованих на підтримку виховної функції батьків; активного розвитку сімейних форм виховання; виділення коштів на придбання житла дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. А впровадження та розвиток у територіальних громадах інноваційних та інтегрованих послуг соціального характеру і соціальних мікропроектів із залученням не державних, а місцевих бюджетних коштів або коштів благодійних громадських організацій обмежені, оскільки в більшості випадків ці кошти скеровуються на ветеранську політику, підтримку обороноздатності району і в цілому країни та на донати українським захисникам. Проблемою є те, що органи місцевого самоврядування зволікають із тим, щоб брати на себе

відповідальність з окреслених вище питань щодо реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей на місцевому рівні за відсутності дотацій чи субвенцій із державного бюджету, які тимчасово припинені або значно зменшені в умовах воєнного стану. Але безперечно позитивним є факт, що в умовах війни вдалося зберегти кадровий потенціал служб у справах дітей.

2.2. Аналіз показників соціально – правового захисту прав дітей на всіх рівнях державної влади

Одним із ефективних способів поступового подолання проблеми соціального сирітства в Україні, як альтернатива усиновленню, є розвиток та вдосконалення *сімейних форм виховання*, якими є опіка (для дітей до 14 років), піклування (для дітей від 14 років), прийомна сім'я (від 1 до 4 дітей) та дитячий будинок сімейного типу (від 5 до 10 дітей), патронат. Окремо слід зазначити, як альтернативу інтернатам, Малий груповий будинок – заклад соціального захисту, що призначений для тривалого (стаціонарного) проживання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі дітей з інвалідністю, та осіб з їх числа в умовах, наближених до сімейних. Модель сімейних форм виховання наглядно представлена на схемі «Сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні» (додаток 2.).

За результатами проведення Нацсоцслужбою щомісячного моніторингу соціального захисту дітей, які з різних причин залишилися без батьківського піклування в умовах дії воєнного стану в Україні, встановлено, що починаючи з 24.02.2022, станом на 30.12.2023 територіальними громадами виявлено 12 963 таких дітей, з них 1763 дитини у зв'язку з обставинами агресії рф проти України. Більша частина цих дітей тимчасово була влаштована, зокрема, 8 043 дитини в сім'ї родичів/ знайомих, 620 дітей в сім'ї патронатних вихователів, 323 дитини в ПС/ДБСТ. Із загальної чисельності дітей, які залишилися без батьківського піклування, згідно з рішеннями органу опіки та піклування, 9 600 дітям встановлено статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. За результатами вжитих заходів соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування – 7 819 дітей влаштовані в сімейні форми виховання (сім'ї опікунів, піклувальників, ПС, ДБСТ). [21, с.27] Разом з цим спостерігається тенденція до незначного збільшення кількості дитячих будинків сімейного типу та зменшення кількості прийомних сімей.

Якщо проаналізувати статистичні дані щодо кількості сімейних форм виховання (ПС та ДБСТ) у розрізі 2021 -2024 років, то це доволі помітно. На кінець 2021 року у 1298 дитячих будинках сімейного типу перебувало (далі ДБСТ) 9083 вихованця, у 3049 прийомних сім'ях (далі ПС)– 5830 прийомних дітей [22]. Відповідно до інформації, наданої Нацсоцслужбою, на 31 грудня 2023 року в Україні функціонує 2796 прийомних сімей, в яких виховується 5382 дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та 1299 дитячих будинків сімейного типу (далі – ДБСТ), в яких виховується 8930 дітей, які мають відповідний статус. [23]

Цікавим для аналізу і порівняння є статистика, наведена Павлом Сушко, Головою підкомітету у сфері кінематографу та реклами Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики: «В Україні щороку зменшується кількість прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Він описав ситуацію не окремо за типами форм виховання, а загалом – кількість родин (ПС і ДБСТ) разом. За останні кілька років маємо таку тривожну тенденцію: 2021 рік – 4349 родин; 2022 рік – 4237 родин; 2023 рік – 4095 родин. Це знижує шанси дітей, які не мають батьківської опіки, отримати сімейне тепло та турботу». [24]

Кількість діючих ДБСТ та ПС за останні воєнні роки скоротилася, оскільки їхні вихованці досягають повноліття і вибувають, а поповнити їх не завжди можливо, особливо якщо родина виїхала за кордон. Механізм долаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, діє лише на території української держави і розрахований на тих сімей, які проживають або мають намір повернутися в Україну. Так само і статусні діти, що тимчасово евакуйовані за кордон із державних закладів, можуть бути влаштовані у сімейні форми виховання після їх повернення, що є вкрай проблемно через військовий стан у нашій країні. Також однією з причин зменшення кількості ПС та ДБСТ є досягнення пенсійного віку прийомними батьками і батьками-вихователями, а згідно чинного законодавства, в такі родини не долаштовують дітей, їх виховний потенціал вичерпується. При

зменшенні кількості вихованців ДБСТ потребує трансформації у ПС, оскільки у ДБСТ може проживати не менше 5 дітей, а в ПС може бути від 1 до 4. Перекваліфікація ДБСТ у ПС у зв'язку з виведенням вихованців, які досягли повноліття, і немає можливості до влаштування, відбувається шляхом ліквідації дитячого будинку сімейного типу і утворення на його базі прийомної сім'ї. Це стосується сімейних форм виховання, які функціонують тривалий час.

Щодо новостворених родин, то ситуація така: у 2023 році створено 270 нових прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, але водночас припинили існування 364. За I півріччя 2024 року 205 новостворених родин проти 206 припинених. [24] Об'єктивною причиною цього є ще й людський фактор: в умовах воєнного стану значна частина адекватного населення, що відповідала б вимогам чинного законодавства до потенційних кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі, була мобілізована. І той потенційний ресурс під час війни невпинно втрачається, на жаль.

Простішою з точки зору оформлення і швидшою за часом встановлення, є інша форма сімейного виховання – *опіка та піклування*. Тому громадянам краще взяти осиротілу дитину під опіку, чим проходити всю доволі бюрократичну процедуру утворення ПС або ДБСТ, пошук і добір дітей, тим більше, що кількість підопічних дітей законодавчо не обмежується. На противагу ПС і ДБСТ, статистичні дані по опіці, піклуванню на загальнонаціональному рівні прогресивні. Опіка, піклування є найпоширеніша форма сімейного виховання для дітей, які залишилися без батьківського піклування в Україні. Для забезпечення найкращих інтересів дитини та збереження її родинних відносин переважну більшість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштовують у сім'ї родичів.

На 31 грудня 2023 року під опікою/піклуванням перебуває 45 935 дітей, а за результатами 2022 року їх було 42 611, а у 2021 році – 33 598. Водночас упродовж 2023 року під опіку/піклування було влаштовано 7414 дітей, натомість упродовж 2022 року – 6433 дитини, що свідчить про позитивний розвиток цієї сімейної форми влаштування. [23]

На регіональному рівні, зокрема на прикладі Рівненської області, кількість дітей, влаштованих у сімейні форми виховання, вписується у всеукраїнську статистику з цього питання (додаток 3).

У 2021 році на території області функціонувало 50 прийомних сімей, в них проживало 105 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і 25 дитячих будинків сімейного типу, в яких виховувалося 172 дитини. З початком російсько-української війни кількість сімейних форм влаштування незначно скоротилася, і на кінець 2022 року маємо такі показники: 45 прийомних сімей, в них – 94 дитини, і 26 дитячих будинків сімейного типу, в них – 171 дитина. Згідно інформації, отриманої зі звітів служби у справах дітей Рівненської облдержадміністрації, станом на 31.12.2023 року прийомних сімей стало на 4 більше, а дитячих 2 дитячих будинки сімейного типу припинили функціонування. У кінці 2023 року 102 дитини виховувалися у 49 прийомних сім'ях, а 24 дитячі будинки сімейного типу мали 164 вихованці. Лідирує така сімейна форма виховання, як опіка і піклування – 1317 підопічних (додаток 4, додаток 5).

На районному рівні, зокрема на прикладі діяльності служб у справах дітей Сарненського району Рівненської області, ситуація схожа. Проаналізувавши річну звітність стосовно влаштування дітей у сімейні форми виховання за 2021 -2023 роки, можна зробити висновок про те, що загальнонаціональна тенденція щодо кількісних показників влаштування статусних дітей у розрізі різних форм сімейного виховання зберігається (див. таб. 2.2).

Таблиця 2.2

Влаштування дітей під опіку, піклування, створення ДБСТ та ПС, та влаштування в них дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, протягом 2021 – 2023 років у Сарненському районі на основі додатку 6

ОТГ району Сім. форми/ к-сть дітей в них	Клесівська	Рокитнівська	Степанська	Вирівська	Немовицька	Висоцька	Миляцька	Березівська	Старосільська	Всього по району:	Рік
Опіка, піклування	24	103	11	7	8	13	13	13	8	200	2021
ПС/ в них дітей	-	4	-	-	1	1	-	-	-	6	
ДБСТ/ в них дітей	-	5	-	-	2	4	-	-	-	11	
ДБСТ/ в них дітей	-	1	-	-	-	-	-	1	-	2	
Опіка, піклування	21	93	10	4	8	14	11	12	7	180	2022
ПС/ в них дітей	-	4	-	-	1	1	-	-	-	6	
ДБСТ/ в них дітей	-	5	-	-	2	4	-	-	-	11	
ДБСТ/ в них дітей	-	1	-	-	-	-	-	1	-	2	
Опіка, піклування	17	87	7	4	7	12	11	11	7	163	2023
ПС/ в них дітей	-	2	-	-	1	1	-	-	-	4	
ДБСТ/ в них дітей	-	1	-	-	1	4	-	-	-	6	
ДБСТ/ в них дітей	-	1	-	-	-	-	-	1	-	2	
ДБСТ/ в них дітей	-	4	-	-	-	-	-	7	-	11	

За статистичними даними, описаними у поданій таблиці, можна зробити висновок, що на районному рівні з усіх сімейних форм влаштування чисельнішою є опіка та піклування, а відсоток дітей, які виховуються у ПС та ДБСТ, незначний.

Станом на 01.11.2024 року в сільських та селищних територіальних громадах функціонує 4 прийомні сім'ї, у яких виховується 9 дітей - сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (в тому числі і з інших регіонів), а

також 1 прийомна сім'я з числа внутрішньо переміщених осіб (2 дітей та прийомна матір). Функціонує 1 дитячий будинок сімейного типу, в якому на вихованні перебуває 7 дітей (див. діаграму у додатку 7).

Лише у 4 сільських територіальних громадах створені та функціонують прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. У двох міських громадах району – Дубровицькій і Сарненській - ще працюють 2 прийомні сім'ї, в яких виховується 6 дітей, позбавлених батьківського піклування, але як для міських громад із населенням відповідно більше 34 тисяч і більше 66 тисяч осіб цього недостатньо.

Патронатне виховання стало реальною альтернативою вихованню дітей у центрах соціально-психологічної реабілітації та державних закладах. Відповідно до постанови КМУ від 20.08.2021 № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною» забезпечено збір, узагальнення статистичної звітності щодо дотримання прав дітей у патронатних родин.

Станом на 31.12.2023 року функціонує: 293 патронатні родини, де виховується 593 дитини. Всього за 2023 рік до патронатних родин було влаштовано 754 дитини. Найвищий показник функціонуючих патронатних родин: Харківська область - 35 родин, в яких виховується - 83 дитини, Черкаська область - 31 родина, в яких виховується - 57 дітей, Дніпропетровська область - 25 родин, в яких виховується - 74 дитини. На Рівненщині наразі функціонує 8 патронатних сімей, у Сарненському районі – 1 родина. Але завдяки участі Рівненської області у проєкті ЮНІСЕФ «Родина для кожної дитини» кількість таких родин планують суттєво збільшити. Слід зазначити, що Рівненщина – одна із пілотних областей у цьому проєкті.

53 нові патронатні родини з'явилися в Україні з початку цього року. Ще стільки ж патронатних вихователів зі своїми помічниками завершують навчання і незабаром почнуть працювати. Це — проміжні підсумки проєкту «Родина для кожної дитини: розвиток сімейного патронату». Його мета — за півтора року збільшити кількість патронатних сімей до п'ятиста. Просто зараз в

Україні працює 341 патронатна сім'я, яка виховує майже 700 дітей. Це недостатньо, адже дітей, які потребують тимчасових родин, набагато більше. Патронат над дитиною — це послуга в громадах, яка, без перебільшення, рятує дітей від інтернатів. Коли батьки опиняються в складній ситуації і тимчасово не можуть виконувати свої обов'язки, дітей бере на виховання патронатна сім'я. І навіть, якщо повернення в біологічну родину неможливе, діти продовжують зростати в сімейному середовищі, поки для них шукають прийомну сім'ю, усиновлювачів або не повернуть рідним батькам, які в умовах війни втратили зв'язки. Проєкт «Родина для кожної дитини: розвиток сімейного патронату» покликаний виправити цю ситуацію і задати тренд розвитку послуги патронату на майбутнє. За участь у проєкті змагалися понад 600 громад, 184 з них — пройшли конкурсний добір. Нині ці громади мають підтримку в рекрутингу патронатних вихователів. [25]

Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повинні стати основою для деінституціалізації статусних дітей. Хоча зараз спостерігається така ситуація: місцеві громади самоусунулися від співпраці і підтримки ПС і ДБСТ, усі проблеми, що виникають у процесі їх функціонування, лягають на плечі прийомних батьків і батьків-вихователів, а посадовці лише здійснюють контроль.

Поновити активність громадян у бажанні створювати ПС та ДБСТ можливо шляхом цифровізації усіх етапів процедури: від подання документів до прийняття рішення про створення. На національному рівні в межах реалізації реформи системи догляду та підтримки дітей за фінансового сприяння ЄС та Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні Міністерство соціальної політики разом із Координаційним центром розвитку сімейного виховання та догляду дітей запустили державну онлайн-платформу «Україна для кожної дитини». Тому що лише від 14 % до 27% людей знають про існування сімейних форм виховання дітей. Ще в меншій кількості — усього 5% - відомо про патронат. На єдиній державній онлайн-платформі можна дізнатися про усиновлення та сімейні форми виховання, а потенційні кандидати

можуть отримати покроковий алгоритм дій, консультацію фахівців та пройти освітній онлайн-курс відповідного спрямування.

Окрім описаних вище процесів, що вже відбуваються в державній політиці у сфері захисту прав дитини, важливо підготувати зміни у соціальній сфері стосовно дітей, бо вона потребує впорядкування та збалансування як на горизонтальному, так і на вертикальному рівнях, та створити Нову концепцію системи захисту прав дитини, яка діятиме у повоєнний час. [26]

Протягом 2021 - 2024 років основним напрямком реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей було забезпечення права на виховання в сім'ї, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підтримка національного усиновлення, про що зазначалося у цьому розділі вище. Незважаючи на це, явище соціального неблагополуччя все ще залишається актуальним для країни. В умовах війни не кожна родина може перебороти життєві труднощі, в результаті потрапляючи у *складні життєві обставини*. Це зумовлює необхідність активного впровадження політики, спрямованої на профілактику соціального сирітства, впровадження нових технологій соціальної роботи з дітьми та сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, що спрямовані на збереження родини для дитини.

У правовому полі поняття «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах» закріплене Законом України «Про охорону дитинства» та постановою Кабінету міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 01.06.2020 року №585, яка відповідним Порядком унормувала механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, гарантування їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб.

Координацію діяльності щодо виявлення та захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також безпосереднє ведення справ здійснюють служби у справах дітей районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах, сільських, селищних рад. [27]

Розпочата 24 лютого 2022 року повномасштабна воєнна агресія російської федерації проти України вплинула на життя кожної української дитини, оскільки впроваджений воєнний стан, бойові дії, тимчасова окупація деяких регіонів безумовно спричиняють загрозу життю, безпеці і здоров'ю дітей, що призводять до виникнення складних життєвих обставин. Поглиблення економічної кризи на фоні війни, високий рівень інфляції і зубожіння населення – ці тривожні тенденції призводять до збільшення кількості сімей і дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. За результатами кабінетного дослідження, проведеного на основі щорічної звітності на районному рівні, можна погодитися із наведеним вище твердженням про зріст кількості дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах (див. додаток 8).

Найпоширенішими причинами перебування дітей на обліку служб у зв'язку із виникненням складних життєвих обставин залишаються такі, як ухиляння батьків від виконання батьківських обов'язків, жорстоке поводження з дітьми або домашнє насильство (за результатами аналізу звітності за останні три роки). У Сарненському районі, зважаючи на «тилове» розташування, відсоток дітей, які потрапили у складні життєві обставини, і мають статус дітей, постраждалих від воєнних дій чи збройних конфліктів, незначний (додаток 9).

Наведена статистика вимагає від органів самоврядування на місцях вчинення адекватних дій задля попередження бездоглядності чи недбалого ставлення батьків до дітей, профілактики насильства в сім'ї взагалі і до дитини зокрема, застосування ефективних механізмів виявлення таких випадків і надання необхідної допомоги для їх подолання. На додатку 10 наглядно представлено кількість проведених заходів у розрізі років.

Українські закони особливим чином охороняють *житлово-майнові права дітей при здійсненні правочинів із нерухомістю*. Звісно, свої корективи внесли військові дії на території нашої держави. І це стосується всіх, а не лише дітей. Відсутність свого «власного кутка» є однією із найгостріших проблем для випускників державних закладів, ПС та ДБСТ, дітей, які були під піклуванням родичів, і досягнули повноліття. В Україні обов'язок держави піклуватися про захист житлових прав статусних дітей та осіб з їх числа закріплено законодавчо, а повноваженнями щодо практичного втілення цього наділені органи опіки та піклування і служби у справах дітей на місцевих територіальних громадах.

На законодавчому рівні держава напрацювала низку нормативно-правових актів стосовно захисту майнових та житлових прав громадян, в тому числі такої категорії як діти. Аналіз положень Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», Сімейного кодексу України та Закону України «Про охорону дитинства», дає можливість стверджувати, що законодавчі акти вимагають здійснення контролю за збереженням житлових та майнових прав дітей. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» у статті 12 встановив обов'язок держави охороняти та захищати права та інтереси дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна, а також неприпустимість зменшення або обмеження прав та інтересів дитини під час вчинення будь-яких правочинів щодо жилих приміщень [28]. Звісно ж, найбільш вразливі у цих ситуаціях діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. На жаль, воєнні дії лише загострюють проблему. Органи опіки та піклування здійснюють контрольні функції з метою запобігання порушенню прав неповнолітніх [29].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» чітко встановив основні способи захисту житлових прав таких громадян: 1) збереження житла, яке належить дітям на праві власності або праві користування; 2) у разі відсутності власного житла, а також, якщо таке житло

визнане аварійним, - надання іншого житлового приміщення. Передбачається також збереження права на будинок, квартиру, кімнату, у яких діти проживали до влаштування їх у сімейні форми виховання або спеціальні дитячі заклади. Відповідальність за збереження житла та вчасне повернення його у придатному для проживання стані після досягнення повноліття несуть органи місцевого самоврядування, розташовані за місцем розташування такого нерухомого майна [14]. Служба у справах дітей місцевого рівня веде облік нерухомого майна, що належить дітям-сиротам та дітям-позбавленим батьківського піклування.

За даними, отриманими зі щорічних звітів служби у справах дітей Сарненської райдержадміністрації стосовно захисту житлово-майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за 2021 -2023 роки та три квартали 2024 року, можна зробити висновки, що статусні діти у більшості не мають власного житла, але мають право користування житловим приміщенням, де проживали або були зареєстровані до влаштування у сімейні форми виховання (див. додаток 11). Першочерговим завданням органів опіки та піклування є збереження цих помешкань.

Якщо є людина з числа родичів, близьких, опікунів, яка бажає і може доглянути за майном дитини, то виконавчі комітети місцевої громади приймають рішення про встановлення опіки над майном. Ця практика досить ефективна. Опікуни краще дбають про стан нерухомості, на відміну від того випадку, коли житлове приміщення зачинене і лише періодично оглядається посадовими особами на предмет аварійності.

Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» також регулюється вчинення правочинів із майном дітей, яке належить їм на праві власності або праві користування, навіть у тому випадку, якщо має місце лише реєстрація дитини в приміщенні. Зокрема визначено, що такі житлові приміщення не можуть бути відчужені без згоди органів опіки та піклування. Лише в разі гарантування збереження права власності

(користування) на майно, не зменшення житлової площі, не погіршення умов проживання така згода може бути надана. Дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло [30]. Вказана норма Сімейного кодексу України направлена на посилення захисту житлових та майнових прав дітей і надає право органам опіки та піклування відмовляти у наданні батькам дитини згоди на вчинення правочинів, в результаті яких порушуються права на житло такої дитини, тобто дитина буде позбавлена права власності або права користування житлом без надання іншого рівноцінного житла або покращення житлових умов. За статистичними даними зі звітів по Сарненському району, кількість звернень щодо надання дозволів на вчинення правочинів із майном, яке належить дітям на праві власності чи праві користування, не є значною.

Згідно із чинним законодавством, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, які досягли 16-річного віку і не мають житла, зараховуються на квартирний облік та соціальний квартирний облік за місцем походження або проживання. Органи місцевого самоврядування мають забезпечити особу з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, впорядкованим соціальним житлом до надання їм житлового приміщення для постійного проживання із належними санітарними та технічними вимогами [28]. Необхідно зазначити, що в реаліях війни, здобули право стати на квартирний облік і статусні діти, які досягли 16 років і перебувають на обліку як внутрішньо переміщені особи.

У Сарненському районі Рівненської області за щорічними статистичними даними, що подаються місцевими виконавчими комітетами, про кількість рішень про взяття на квартирний облік та даними про загальну кількість статусних дітей, провівши кабінетне дослідження, маємо таку картину: майже дві третини із загальної кількості дітей не потребують взяття на квартирний облік, оскільки мають житло на праві користування. Але з 16 років вони можуть ставати на такий облік, тому що зазвичай житло, яким вони користуються, є приватною власністю інших осіб, родичів. Після досягнення

повноліття особа з числа дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування може втратити це право користування. Тому так важливо забезпечити реалізацію їх житлово-майнових прав у майбутньому шляхом взяття на квартирний облік і в подальшому – забезпечення житловим приміщенням або виплату грошової компенсації, якщо особа має бажання сама підшукати собі відповідне помешкання.

Після введення військового стану в Україні у 2022 році доступ до більшості державних реєстрів був суттєво обмежений, що фактично унеможливило багато операцій на ринку нерухомості. Зараз вже поступово повертається повноцінне виконання функцій держави. Зокрема, відновлено доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та встановлюються окремі норми і правила щодо порядку доступу та вчинення реєстраційних дій. Роботу реєстрів розблоковано на більшості територій країни, де не відбуваються бойові дії. Хоча не всі механізми захисту житлово-майнових прав дітей діють у повну силу. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 № 615, якою затверджено Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проектні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, підтримку малих групових будинків та забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа. Останній раз субвенція на придбання житла дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа виділялася у 2021 році. Також у воєнні роки призупинено дію Порядку виплати грошової компенсації за належні для отримання житлові приміщення для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа.

Хоча держава передбачила низку пільг у сфері нерухомості для дітей, які мають статус сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, та осіб з їх числа, потрібно забезпечити реалізацію цих гарантій. Окрім того, що ці пільги існують на папері, важливо їх знати та уміти вчасно використати. Виплата грошової компенсації на умовах співфінансування з державного,

місцевих бюджетів та/або інших джерел, не заборонених законодавством, здійснюється залежно від віку особи: для осіб від 23 до 35 років - 70 відсотків граничної вартості житла з подальшим зменшенням частки державного бюджету на 10 відсотків щороку, до 50 відсотків - у 2023 році та наступних роках; для осіб старше 35 років - 30 відсотків граничної вартості житла компенсується з державного бюджету, у 2023 році та наступних роках грошова компенсація у розмірі граничної вартості житла здійснюється за рахунок місцевих бюджетів. Решта відсотків сплачується за рахунок місцевих бюджетів та/або інших джерел, не заборонених законодавством.

Оскільки з 2022 року субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проектні, будівельно – ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей – сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа, не виділялося, то на Рівненщині це питання постало особливо гостро у 2022 та 2023 роках.

Втілити на практиці цю соціальну гарантію вкрай складно і тому цілком очевидно, що після закінчення війни варто переглянути вікові критерії і відсоток фінансування або компенсації, зважаючи на те, що у воєнні роки воно фактично було призупинене.

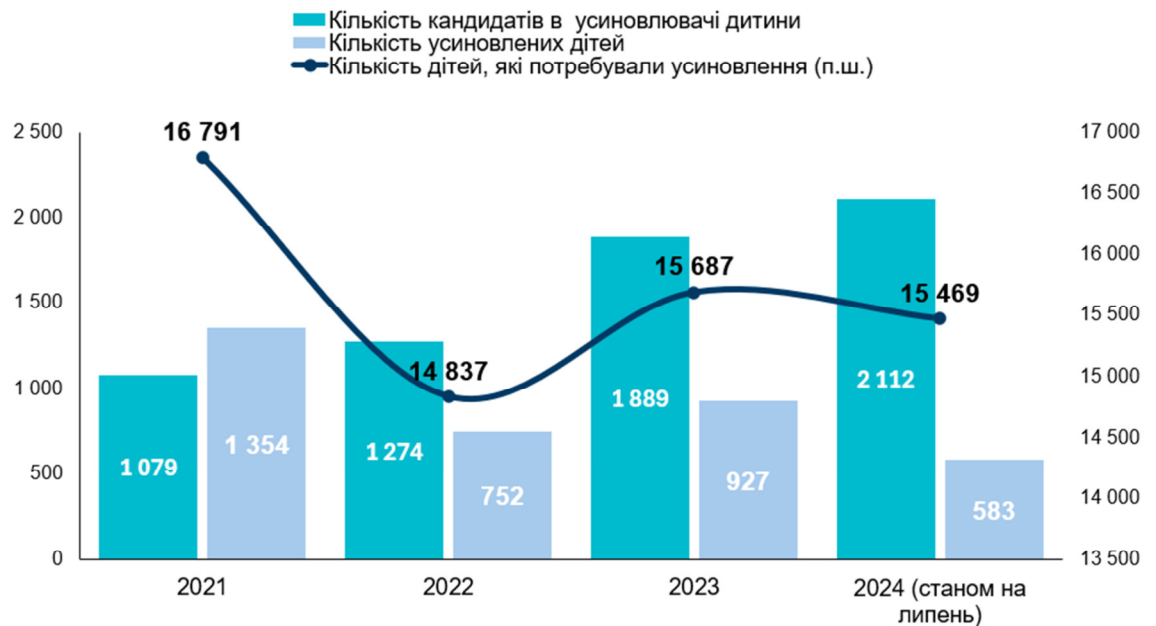
2.3. Дослідження процесу усиновлення дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах війни

Усиновлення в Україні набуває особливої актуальності, оскільки в умовах війни внаслідок активних бойових дій по всій території держави діти втрачають батьків. Постають нагальні питання: як забезпечити права дитини за таких умов на усіх рівнях державного управління; як повернути примусово депортованих і вивезених за межі України; чи можна здійснювати процедуру усиновлення, якщо невідомо місце перебування батьків і є шанс, що вони живі; яким способом отримати інформацію про них, встановити обставини їх життя; яким чином і куди тимчасово влаштовувати таких дітей до повернення їх рідних тощо. Особливо гостро постає питання захисту прав дітей, які потребують термінового втручання. Мова йде про дітей, що осиротіли під час бойових дій, та статусних дітей (дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які набули статусу до війни), в яких загинули їх законні представники – опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі, а також загублених чи залишених під час надзвичайних ситуацій, розлучених із сім'єю; евакуйованих із зон бойових дій, зниклих безвісти дітей; дітей, депортованих до країни-агресора, що були вивезені без згоди рідних.

Одним із пріоритетних шляхів захисту дітей, батьки або законні представники яких померли, є усиновлення. За даними, оприлюдненими Національною соціальною сервісною службою України, станом на липень 2024 року 11,7 тис. дітей втратили своїх батьків внаслідок бойових дій. В цілому на кінець 2023 року в Україні нараховувалося понад 66 тисяч статусних дітей. Із них майже чверть перебувають на місцевих, регіональних або національних обліках з усиновлення і потребують нової сім'ї. З початку повномасштабного збройного нападу на нашу країну кількість охочих усиновити дитину збільшилася вдвічі — станом на липень 2024 року зареєстровано 2112 кандидатів в усиновлювачі, порівняно з 1079 у 2021 році (рис. 2.1).

Рисунок 2.1

Джерело: Національна соціальна сервісна служба України.

Проте кількість фактично усиновлених дітей зменшилася: у 2021 році українці та іноземці усиновили 1354 дитини, а у 2023 році усиновлених дітей було на 31,5% менше — лише 927 [31].

На місцевому рівні, зокрема на прикладі окремо взятої служби у справах дітей Сарненського району Рівненської області, провівши кабінетне дослідження на основі аналізу річної звітності з усиновлення за 2021-2023 роки, можна зробити висновок про те, що загальнонаціональна тенденція щодо кількісних показників з усиновлення зберігається. Кількісні показники щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на місцевому обліку з усиновлення, несуттєво зменшився: у 2021 році – 31 дитина, у 2022 році – 30 дітей, у 2023 – 26 дітей. Кількість кандидатів в усиновлювачі, які перебували на обліку в службі у справах дітей Сарненської райдержадміністрації, теж вписується у всеукраїнську статистику: різкий спад у 2022 році в порівнянні із довоєнними роками і поступовий зріст вже у 2023 році. У 2020 році кандидатів в усиновлювачі було 8, з них 5 здійснили усиновлення дітей, що перебували на регіональному та всеукраїнському обліках, у 2021 році; у 2022 році охочих усиновити дітей, які стали б на відповідний облік, не було; у 2024 році 2 сімейні пари кандидатів в

усиновлювачі було взято на облік. У 2021 році у Сарненському районі було усиновлено 1 місцеву дитину, у наступному році усиновлень статусних дітей не відбувалося, а в 2023 році усиновлено 3 дитини. Проте різко зросла кількість внутрішньосімейних усиновлень: у порівнянні із довоєнним 2021 роком цей показник підвищився у 6 раз у 2022 та 2023 роках. І цей показник, на мою думку, є досить дискусійним, оскільки є ризик використання внутрішньосімейного усиновлення як механізм ухилення від військової служби, зловживання статусом усиновителя задля отримання іншого статусу – багатодітного батька – з метою виїзду за кордон або отримання відстрочки від мобілізації, якщо усиновлена дитина є інвалідом, має важке захворювання, а отже потребує постійного стороннього догляду. Щодо усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з такою ж метою, то слушну думку висловила міністр соціальної політики України Оксана Жолнович в одному з інтерв'ю: «...вирахувати охочих усиновити дитину для відстрочки від мобілізації можна на різних етапах процесу. А сам процес усиновлення триває до року, тож це дуже слабка мотивація для відстрочки».

Падіння рівня усиновлення у 2022 році може бути пояснено наслідками пандемії COVID-19, коли запроваджувалися карантинні заходи у державних закладах, в яких виховуються діти, що обмежувало здійснення контактів між дітьми та кандидатами в усиновлювачі, а також зумовлено декількома іншими факторами. Один з них - запровадження спеціальної обов'язкової підготовки кандидатів в усиновителі. У 2022 році проведення таких навчальних програм частково було призупинено, і громадяни очікували курси місяцями, а в областях створені цілі черги. Зменшення кількості усиновлень відбувалося ще й через те, що усиновлення дітей наразі можливе лише в тих регіонах, де відсутні активні бойові дії та де функціонують у звичайному режимі служби у справах дітей, що наділені повноваженнями здійснювати процедуру усиновлення на місцевому або регіональному рівнях. Однак законодавчі акти, що регулюють процес усиновлення, з початком війни не зазнали суттєвих змін: усиновлення відбувається на загальних підставах, з урахуванням положень Сімейного

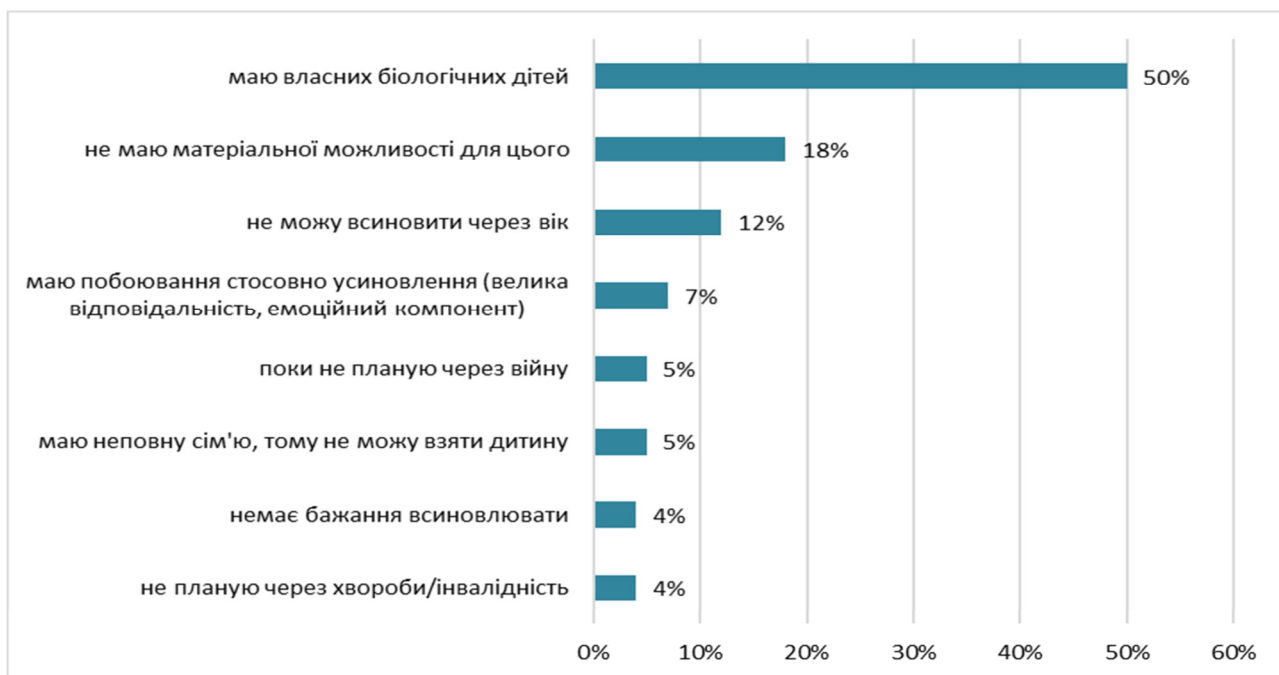
кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства», Постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 № 866, Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 01.06.2020 № 585, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 № 905. Згідно зазначених вище законодавчих актів, до дітей, які підлягають усиновленню, належать діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, нотаріальну згоду на усиновлення яких надали батьки, і які в обов'язковому порядку перебувають на обліку з усиновлення на місцевому (районному) або регіональному (обласному), або національному (всеукраїнському) рівні. Слід зауважити, що в умовах війни отримати перевірені документи для підтвердження смерті батьків, відсутності у дитини родичів, які мають переважне право на її усиновлення, або родичів, які можуть піклуватися про дитину без згоди на її усиновлення, зазвичай є дуже складно або й неможливо, тому немає законних підстав взяти таку дитину на облік з усиновлення, а можливо поставити її на цей облік через тривалий строк після проведення певних розшукових дій. Усиновлення не здійснюється, якщо є надія на возз'єднання сім'ї. Крім того, з 2022 року усиновити дитину можуть тільки громадяни, які є кандидатами в усиновлювачі і проживають на території, що контролюється Україною. Ймовірно, таке рішення було ухвалено з метою забезпечення захисту прав дітей та унеможливлення виникнення ризику їх незаконного вивезення за межі української держави.

Для розуміння громадської думки про усиновлення дітей та для виявлення можливих бар'єрів і потреб у цій сфері на початку 2024 року KSE Institute та дослідницька агенція Info Sapiens за підтримки Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ провели загальнонаціональне репрезентативне соціологічне опитування. Мета цього опитування — оцінити сприйняття населенням

державної соціальної політики, визначити потреби в соціальних послугах, а також з'ясувати ставлення українців до усиновлення дітей та їхню готовність до цього. В опитуванні взяли участь 2047 респондентів віком від 18 років [32]. Результати опитування українців показали, що майже 17% раніше думали про усиновлення, але вирішили не робити цього, й така відмова частіше зустрічається серед тих, хто має дітей віком 15-17 років (23%). Однак чверть опитаних готові розглянути усиновлення в майбутньому, причому ця готовність значно вища серед молодших респондентів: 45% серед людей віком 18-29 років і 29% серед осіб віком 30-44 роки. 50% респондентів узагалі ніколи не думали про усиновлення дитини і не планують цього робити. Найпоширенішим фактором відмови від усиновлення є наявність біологічних дітей (50%), особливо серед тих, хто ніколи не розглядав усиновлення (59%). Фінансові труднощі є значною перешкодою для 18% респондентів, і ця проблема є більш актуальною для тих, хто розглядав усиновлення, але відмовився від нього (23%) (рис. 2.2.) [32].

Рисунок 2.2

Причини відсутності наміру усиновити дитину.

Водночас статистичні дані з усиновлення свідчать, що кількість усиновлень на всеукраїнському рівні залишається сталою – близько 1 тисячі

дітей щороку. Міністр соціальної політики України Оксана Жолнович в етері національного телемарафону 17 вересня 2024 року заявила: *«У нас збільшилася кількість людей, які хочуть усиновити дитину. На сьогодні ми вже маємо 2,1 тисячі кандидатів в усиновлювачі»*. Екзаступниця генерального директора Директорату розвитку соціальних послуг із захисту прав дітей Інна Гончарук стверджує, що загалом тенденція сирітства в Україні не змінилася. «Дітей, які отримали статус дітей-сиріт, і досі є доволі багато. Є багато факторів, які впливають на цю статистику. Один з них є доволі суттєвим: не всі служби працюють, зокрема на окупованих територіях. Звичайно, кількість цих дітей повинна збільшитися. Але саме ці фактори потягли за собою те, що статистика за останні роки незмінна». Також Інна Гончарук говорить і про складність однієї з доданих підстав отримання статусу дитини-сироти. «Ми внесли зміни до нормативно-правових актів. Внаслідок цього було введено чотири нові підстави для отримання статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, внаслідок війни. Це перебування батьків у полоні, безвісти зниклі батьки, батьки перебувають на окупованій території та батьки, які загинули внаслідок бойових дій. Відповідно, тут ще одна складність: багато тіл просто важко встановити за ДНК-аналізом. На це підуть роки».

Окремо слід зазначити, що з початку війни і до середини 2023 року неможливо було усиновити статусну дитину, яка перебувала за межами української держави. Цей процес було відновлено Постановою Кабінету міністрів України № 576 від 01.06.2023 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану» для дітей, які виїхали у складі організованих груп у супроводі персоналу державного закладу. Постанова вдосконалила механізм повернення дитини додому для здійснення усиновлення [33].

Питання міждержавного усиновлення курує і контролює Національна соціальна сервісна служба (далі Нацсоцслужба). Відповідно до законодавства

України для усиновлення дитини - громадянина України іноземцями або громадянами України, які проживають за її межами, потрібна її згода. Зараз Нацсоцслужба не розглядає справи та не видає такі згоди/дозволи. Винятком є випадки, коли іноземці є родичами дитини або вирішується питання про усиновлення дитини, яка є рідним братом чи сестрою раніше усиновленої ними дитини. Через активні бойові дії на території української держави неможливо забезпечити якісну перевірку документів іноземних громадян, які виявили бажання усиновити дитину, забезпечити контакт кандидата в усиновлювачі та дитини, з'ясувати думку дитини щодо усиновлення саме цим кандидатом, отримати висновки і згоди зацікавлених сторін - батьків, закладів, в яких проживали діти, органів опіки та піклування тощо [34]. Упродовж 2023 року було усиновлено – 926 дітей громадянами України та 1 дитина усиновлена громадянином іншої держави [35, с.27].

Внаслідок воєнних дій багато дітей втратили зв'язок із батьками, були розлучені з рідними, вивезені з небезпечних для життя населених пунктів в умовно «безпечні» регіони України або за кордон у супроводі знайомих, близьких або волонтерів. Діти, які були внутрішньо переміщені або евакуйовані до інших держав внаслідок надзвичайної ситуації, у тому числі діти, яким на території інших держав надано статус біженця, не можуть бути усиновлені, оскільки більшість із них не є сиротами, або немає офіційних підтверджень цьому. Таким дітям має бути наданий тимчасовий догляд для можливого возз'єднання з їхніми сім'ями у майбутньому [36].

Однією з форм тимчасового прийняття дітей до себе в сім'ю є тимчасове влаштування дітей. Тимчасове влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування, у тому числі дитини, розлученої із сім'єю, проводять у межах компетенції служба у справах дітей та уповноважений орган Національної поліції за місцем виявлення дитини. Дитина, в якій є родичі або інші особи, з якими в неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі) та які бажають залишити її на виховання у своїй сім'ї, може перебувати в їх сім'ї до прийняття рішення про

влаштування дитини. Тимчасове влаштування дитини у родину не прирівнюється до усиновлення. За відсутності необхідності в такому, дитина повертається під опіку батьків, інших родичів чи відповідних органів у справах дітей [15].

За час війни держава запустила механізм задля полегшення пошуку інформації та можливостей для усиновлення. ЮНІСЕФ, Міністерство соціальної політики України та Офіс президента України запустили проєкт «Дитина не сама: Інструкція з турботи» про процедури усиновлення та надання прихистку дітям без батьків. *«Під час війни, на жаль, є ризик збільшення кількості дітей, які можуть опинитися без батьків та рідних, а отже - потрапити до закладів інституційного догляду. Для будь-якої дитини це травма, в умовах війни - особливо. Я вірю, що завдяки сім'ям, навченим в рамках проєкту, ми зможемо звести до мінімуму випадки потрапляння дітей до інтернатів. Ці сім'ї – «золотий резерв», вони мають велике бажання допомогти дітям, прихистити їх, забезпечити належний догляд. Це надважливо для розвитку сімейних форм виховання та прориву в процесі деінституціалізації»,* - розповіла експерт проєкту Жанна Петрочко [37].

Протягом воєнних років подана вже понад 21 тисяча заявок від українських сімей та більше 300 від міжнародних організацій.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

3.1. Виклики системі захисту прав дітей у сучасних реаліях життя та необхідність нових рішень

Дитяче населення потребує безумовного захисту державою та створення оптимальних умов для розвитку і становлення особистості кожної дитини. У зв'язку з початком війни на території України реалізація і забезпечення встановлених гарантій ускладнюється новими викликами.

ПАРЄ у Резолюції 2529 (2024) зазначає, що жодну дитину в Україні не оминула війна, водночас усі українські діти мають право користуватися правами та свободами, закріпленими у відповідних міжнародних документах з прав людини. Права та найкращі інтереси дитини мають переважати в процесі прийняття всіх рішень стосовно них. Попри це діти залишаються однією з найвразливіших груп населення України, на яких непропорційно негативно впливає збройна агресія російської федерації [38].

Нова модель управління системою соціального захисту покликана сприяти захисту прав дітей у сучасних реаліях життя. Введення до цієї системи Державної служби у справах дітей посилило координуючу функцію на центральному рівні шляхом надання їй повноважень координування діяльності центральних органів виконавчої влади з питань захисту прав дитини, забезпечення взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, закладів, підприємств, установ та організацій, громадських організацій та об'єднань з питань забезпечення прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх дітей тощо (ЗУ «Про утворення Державної служби України у справах дітей»). Потреба утворити Державну службу у справах дітей як центрального органу виконавчої влади, підпорядкованого уряду, виникла ще у довоєнний час, але не була реалізована. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 23 «Про

утворення Державної служби України у справах дітей» (Офіційний вісник України, 2022 р., № 9, ст. 479) була скасована.

Для успішної реалізації ідеї реформування усієї системи, що діє у сфері захисту прав дітей, в першу чергу треба довести до логічного кінця вже розпочате. Маю на увазі законопроект №7087 від 22.02.2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей». Документ, зокрема, вносить зміни до закону «Про місцеве самоврядування», Сімейного та Цивільного кодексів щодо визначення повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування як органів опіки та піклування. Крім цього, закон передбачає внесення змін до Цивільного процесуального кодексу з метою унормування питань щодо усиновлення дитини, закону «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» - щодо розподілу повноважень у сфері захисту прав дітей, пов'язаного із децентралізацією влади, та посилення участі органів прокуратури у забезпеченні прав та інтересів дитини.

Переконана, що прийняття цього нормативно-правового акту та його впровадження активізують діяльність виконавчих комітетів міських, сільських та селищних рад щодо забезпечення прав дітей на відповідних підпорядкованих цим радам територіях. Щодо виконання законопроектом мети розмежування та конкретизації функціоналу органів захисту дітей в Україні, прослідковується відсутність такого чіткого розмежування повноважень служб у справах дітей (які утворюються як структурні підрозділи органів місцевого самоврядування органами опіки та піклування) та, власне, органів опіки та піклування (якими є виконавчі комітети відповідних органів місцевого самоврядування), зокрема, в частині розмежування того, які повноваження будуть реалізовувати органи опіки та піклування самостійно, а які через служби у справах дітей.

<https://www.unicef.org/ukraine/reports/7087-analysis>

«Децентралізовані» служби у справах дітей, хоч і є юридичними особами, підпорядковуються органам місцевого самоврядування. Тому так важливо посилити роль виконавчих комітетів територіальних громад як органів опіки та піклування, говорити про це з керівниками громад, щоб довести до їх свідомого розуміння, в першу чергу, а надалі і до всіх членів виконкому важливість питання захисту прав дітей. Просувати думку про те, що це справа не однієї служби у справах дітей, різних суб'єктів соціальної взаємодії, а й всього населення. Не бути осторонь, не бути байдужим, долучатися до реалізації певних програм, плану дій. І це має бути не якийсь абстрактний план дій, написаний на папері і далекий від життя, а його потрібно напрацювати, залучивши професіоналів, і впровадити на місцевому рівні. Місцева влада має взяти на себе провідну роль та не чекати від центральної влади вказівок, визначити потенційні шляхи реалізації та джерела фінансування. Звісно, на національному рівні має бути основа зі статистичних даних, звітів, моніторингів, розроблені механізми фінансування або співфінансування. Більшість мешканців громади погодяться з тим, що хочуть покінчити з бідністю, мати рівні та справедливі права, інклюзивні можливості, мати хорошу інфраструктуру, гарні робочі місця, доступну систему охорони здоров'я, освіти. Саме такий вигляд повинні мати наші громади. А початок всьому - визнання існуючої проблеми, не потрібно її уникати, а тим більше приховувати факт її існування, як роблять деякі посадовці, не звертаючи уваги на неблагополучні сім'ї, що в перспективі загрожує зросту кількості сімей і дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, породжує соціальне сирітство. Потрібно інвестувати у ті програми та покращення, від яких матимуть користь всі у громаді. Іноді це призводить до різних думок, і дуже важливо налагодити інклюзивний демократичний процес на всіх рівнях. Саме тому підзвітні та надійні установи, розбудова інфраструктури – це також важлива мета. Суттєву роль у реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей належить службам у справах дітей. Також потрібне чітке визначення персональної відповідальності голів органів місцевого самоврядування за стан захисту дітей

та повноважень органів місцевого самоврядування, як органів опіки та піклування; визначення рівнозначних повноважень з питань захисту прав дітей, охорони дитинства для сільських, селищних та міських територіальних громад.

Виходячи з аналізу діяльності, наведеного у попередньому розділі, потрібно вдосконалити правове забезпечення охорони прав дитини при процедурі повернення дитини до інших родичів чи відповідних закладів для тимчасового влаштування; терміново напрацювати, розробити та ухвалити уніфікований документ на світовому рівні, передбачивши дієвий механізм захисту прав дітей в умовах війни та збройних конфліктів, навіть якщо країна-агресор ігнорує вимоги міжнародного гуманітарного права. Окремим надважливим питанням, яке потребує термінового втручання міжнародних організацій, пошуку шляхів вирішення є примусова депортація українських дітей російськими військовими в росію. Залучивши правозахисні організації світового рівня, слід розробити механізм повернення українських дітей на територію України [39].

Усиновлення. У 2024 році уряд вніс деякі зміни щодо правил усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відтепер вони менше часу чекатимуть на своїх нових батьків, оскільки родинам, які перебувають у процесі усиновлення дитини, дозволено забрати дитину до себе раніше, ніж буде винесене відповідне рішення суду. Тимчасове влаштування дитини до сім'ї усиновлювачів буде можливим за умови, якщо сім'я або одна людина, яка є кандидатом в усиновлювачі вже отримала позитивний висновок про доцільність усиновлення і відповідність інтересам дитини і подала до суду заяву про її усиновлення. Позитивним є збільшення терміну дії довідки про проходження курсу підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Раніше він становив 12 місяців, нині збільшується до 24 місяців. Служби у справах дітей міських, районних рівнів отримують доступ до інформації про дітей, які потребують усиновлення, не тільки в межах свого міста/району, але і всіх дітей області. Усім кандидатам, які перебувають на обліку в службах у справах дітей,

надходитиме запрошення на прийом для ознайомлення з інформацією про дитину як тільки дитина потраплятиме на місцевий облік з усиновлення. Служби у справах дітей на регіональному рівні бачитимуть інформацію про дітей на обліку в інших регіонах і на централізованому обліку. Тобто більше дітей, які можуть бути усиновлені, і більше кандидатів в усиновлювачі мають шанси зустріти одне одного. В межах української держави вжито достатньо вичерпних заходів для покращення ситуації із всеукраїнським усиновленням. Але під час воєнного стану діють певні обмеження: не можуть усиновити дитину іноземці, громадяни України, які проживають за кордоном, а також громадяни, які мешкають на непідконтрольних Україні територіях. Прийняття такого рішення аргументовано тим, що там неможливо дотримати процедуру усиновлення. Питання про відновлення міждержавного усиновлення зараз не розглядається. Для іноземних усиновлювачів ця можливість з'явиться через три місяці після завершення війни. Виняток встановлено для іноземців або громадян України, які живуть за кордоном, якщо раніше ними було усиновлено рідних братів чи сестер, або вони є родичами дитини.

Для спрощення процедури усиновлення треба продовжувати роботу над цифровізацією всього процесу, зменшити кількість паперових документів і прискорити обробку даних. Варто трансформувати вже існуючу Єдину інформаційно-аналітичну систему «Діти» (ЄІАС «Діти»). Ця електронна система зберігає інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, і кандидатів в усиновлювачі. Зараз система працює як інструмент для внутрішнього користування, доступний працівникам служб у справах дітей усіх рівнів, що мають спеціальний дозвіл. Першочергове завдання для її вдосконалення - зробити механізм подання документів, проходження обов'язкового курсу навчання та пошуку дитини прозорим і зрозумілим. Розробити програмне забезпечення, щоб кожен кандидат в усиновлювачі відкрив свій персональний кабінет у системі та міг відстежувати всі етапи на шляху до всиновлення дитини. Налаштування отримання цифрових документів із інших інформаційних систем, шляхом їх автоматичного підтягування в ЄІАС

«Діти» наприклад із «Дії», якщо треба паспортні дані і довідка про несудимість, чи податкової системи, якщо потрібні документи про доходи громадян. В пенсійній системі є подібна електронна база з персональними кабінетами пенсіонера. Ще одна із сучасних технологій, яку варто використати, - шеринг. Це сервіс, що дозволяє отримати копії цифрових документів користувача застосунку Дія (фізичної особи) за його згоди відразу до відповідної аналітичної системи. Це дуже зручно і ефективно. Також в оновленій системі буде можливість відстежувати роботу щодо всиновлення дитини чи влаштування її в сімейні форми виховання та підтримки сім'ї після влаштування дитини.

Одним із способів поступового подолання проблеми сирітства в Україні є розвиток та удосконалення сімейних форм виховання. Держава не повинна вирішувати проблему сирітства тільки грошовими виплатами та пільгами. Для зменшення рівня сирітства варто проводити інформаційні кампанії на рівні країни, які б заохочували людей до усиновлення. Позитивним є досвід цифровізації процедури усиновлення через «Дію», проєкт «Дитина не сама», проте звичайні громадяни, особливо що проживають у сільських територіальних громадах, не мають достатньо інформації про ці нововведення.

Налаштування додаткових опцій в наявній системі обліку та бази даних (Єдина інформаційно-аналітична система «Діти») щодо статусних дітей та осіб, які бажають здійснювати їх виховання, потенційних кандидатів, сприятиме можливості вчасного надання кандидатам в усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі інформації про дітей, які потребують влаштування у сімейні форми виховання та, відповідно, скороченню кількості дітей, які виховуються в державних закладах, а в довгостроковій перспективі це прискорить процеси деінституціалізації.

Сімейні форми виховання: опіка та піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, патронат мають стати основою для деінституціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Хоча без змін у стосунках та повноваженнях «місцеві органи влади - сімейні форми виховання»

чекати зріст кількості кандидатів для створення сімейних форм виховання не варто. Територіальні громади підмінили допомогу контролем і цим практично самоусунулися від співпраці і підтримки прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу на місцевому рівні.

Для підняття ініціативності з боку громад сімейні форми влаштування як цивільно-правовий інститут захисту прав дитини на виховання в сім'ї має постати перед пересічним громадянином, як спроба стати батьками тим, хто з певних причин ними не став, як можливість реалізувати свій педагогічний та виховний потенціал, зрештою, як приваблива пропозиція працевлаштування, оскільки законодавством передбачена оплата праці та нарахування страхового стажу батькам-вихователям та одному з прийомних батьків.

Поновити активність потенційних кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники, патронатні вихователі можливо шляхом діджиталізації усіх етапів процедури: від подання документів до прийняття рішення про створення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, патронатної сім'ї. Варто напрацювати і запустити навчальні онлайн модулі для тих громадян, які ще не прийняли остаточне рішення, для надання консультацій з питання виховання дітей в умовах війни, процесу створення сімейних форм ще до їх звернення у служби у справах дітей. Це дасть можливість громадянам оцінити рівень свого виховного потенціалу і унеможливить «відсіювання» у процесі підготовки документів або під час проходження спеціальної програми підготовки для потенційних кандидатів. Для вже функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу слід популяризувати утворення груп взаємопідтримки, в яких прийомні батьки та батьки-вихователі зможуть ділитися власним досвідом виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, консультувати за потреби інших.

Важливим етапом має бути синхронізація нашого законодавства із законодавством Європейського Союзу. Конкретний приклад: у європейських країнах немає поняття «дитячий будинок сімейного типу», у них – фостерна (прийомна) сім'я. Діти, які зростають у родинному теплі, не повинні

почуватись як у «дитбудинку». Міністерство соціальної політики пропонує позбутися терміну «дитячий будинок сімейного типу». Відповідні зміни у законодавстві уряд вже виніс на розгляд Верховної Ради. Поняття «дитячий будинок сімейного типу» об'єднається з поняттям «прийомна сім'я», оскільки різниця тільки в більшій кількості дітей на вихованні. Зміни не впливатимуть на пільги та гарантії, передбачені для дитячих будинків сімейного типу. Після прийняття закону найбільша кількість дітей у прийомній родині становитиме вісім, з них прийомних дітей - максимум шість. Більше шести прийомних також може бути, якщо в сім'ю влаштовуватимуть рідних братів і сестер, яких згідно чинного законодавства не можна розлучати. Батьки, що виховують від трьох прийомних дітей, матимуть право отримати житлове приміщення у користування. Ця можливість і нині є у дитячих будинках сімейного типу. Як зазначив голова Національної соціальної сервісної служби, законопроект ще будуть розглядати на засіданнях відповідального комітету.

Окрім описаних вище процесів, що вже відбуваються в державній політиці у сфері захисту прав дитини, важливо підготувати зміни у соціальній сфері стосовно дітей, вже напрацьовано план перших реформ на повоєнний час. «Система захисту прав дітей в Україні потребує реформування. І без того виявлені проблемні питання в цій сфері ускладнила війна. Серед них: зруйнована дитяча інфраструктура, у деяких регіонах не діють служби у справах дітей та органи опіки та піклування. Реформа децентралізації у сфері дитинства не завершена, повноваження не розведено», - констатував народний депутат Павло Сушко. Збройна агресія російської федерації проти України загострила ці проблеми у соціальній системі, тому структура органів, які реалізують державну політику у сфері захисту прав дітей потребує впорядкування та збалансування як на горизонтальному, так і на вертикальному рівнях.

Заступник директора Департаменту моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Омбудсмана Інна Гончарук під час стратегічної сесії за підсумками презентації громадської організації «Всеукраїнське об'єднання

«Право на сім'ю» їхнього дослідження «Нова концепція системи захисту прав дитини» зазначала, що було би доцільно перенести процес створення цих сімейних форм виховання для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з районного на місцевий рівень. Вона переконана, що «місцеві органи влади краще обізнані з поточними потребами та проблемами своєї громади, відповідно є більш оперативними та гнучкими у прийнятті рішень. Матиме місце персоналізований підхід до формування таких сімей. Члени громади братимуть безпосередню участь у створенні сприятливого середовища для дітей». [40]

В Україні обов'язок держави піклуватися про захист житлових прав статусних дітей та осіб з їх числа закріплено законодавчо, а повноваженнями щодо практичного втілення цього наділені органи опіки та піклування і служби у справах дітей на місцевих територіальних громадах. На законодавчому рівні держава вже напрацювала низку нормативно-правових актів стосовно захисту майнових та житлових прав громадян, в тому числі такої категорії як діти. Хоча й передбачено низку пільг у сфері нерухомості для дітей, які мають статус сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, та осіб з їх числа, потрібно забезпечити реалізацію цих гарантій. Окрім того, що ці пільги існують на папері, важливо їх знати та уміти вчасно використати. Оскільки з 2022 року субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проектні, будівельно – ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей – сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа, не виділялися у повному обсязі, то їх відновлення стане пріоритетним у сфері захисту житлово-майнових прав дітей. Цілком очевидно, що після закінчення війни варто переглянути вікові критерії і відсоток фінансування або компенсації, на яку мали право діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, та особи з їх числа, зважаючи на те, що у воєнні роки воно фактично було призупинене. Як альтернатива вже зараз – розробка реальних житлових проєктів, пільгового кредитування під нульові відсотки для тих осіб з

числа дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, що вже міцно стоять на своїх ногах, мають роботу, є платоспроможними і не бажають довго очікувати, роками перебуваючи на квартирному обліку. Подібною ініціативою став фінансовий проект «Оселя», але він не розрахований на описану вище категорію населення, і має фіксовану ставку 3%, що також не всім по кишені.

На регіональному рівні вже створені соціальні гуртожитки для дітей-випускників інтернатів, які повертаються до місця походження після закінчення навчання чи завершення терміну перебування у сімейних формах виховання. Було б непогано цю ініціативу перенести і на рівень місцевих громад. Зазвичай у селах є багато «безгосподарських» будинків, що стоять на балансі сільських рад. Виділивши кошти на їх ремонт, можна забезпечити соціальним житлом вихідців із цієї громади, що сприятиме їх адаптації у суспільство поруч із знайомими з дитинства людьми.

3.2. Деінституалізація, як перспектива забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни

Невід’ємним елементом реалізації соціальної політики є реформа деінституалізації (далі – ДІ), розпочата у 2017 році. Вона передбачає зменшення кількості державних закладів інституційного догляду та збільшення альтернативних форм сімейного догляду, надання підтримки біологічним сім’ям і збільшення патронатних сімей, які готові надати тимчасову опіку дітям для забезпечення ключового права дитини на сім’ю.

26 листопада 2024 року Уряд ухвалив Стратегію забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки і операційний план заходів з її реалізації на 2024–2026 роки. Документ є дорожньою картою реформування системи догляду і підтримки дітей в Україні.

Родина — єдине природне середовище для гармонійного і безпечного розвитку дитини, розкриття її потенціалу і закладання підґрунтя для суспільно активного дорослого життя. Коментуючи ухвалення Стратегії, Міністр соціальної політики України Оксана Жолнович зазначила, що епоха інтернатів має остаточно стати минулим для України. «Ухвалена Стратегія фіксує пріоритети держави. Наша мета — зробити усе належне, щоб кожна українська дитина зростала в родинному теплі. Для цього вибудовуємо систему, де сім’я з дітьми отримує увагу і підтримку не тільки від держави, але і у своїй громаді. Спроможність родини — це те, що запобігає потраплянню дітей в інституції. Водночас, має бути достатньо сімейних форм виховання для тих дітей, які таки залишились без турботи батьків», — зазначила Оксана Жолнович, додавши, що наразі вже у 10 пілотних областях країни напрацьовують і тестують нові підходи в реалізації реформи системи догляду і підтримки дітей. Окрім цього, у державному бюджеті на наступний рік передбачені більші видатки на розвиток сімейних форм виховання. Стратегія є комплексним документом, який визначає міжгалузевий характер реформи системи догляду і підтримки дітей та стратегічний напрям діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського

суспільства у сфері догляду та підтримки дітей в Україні. Після ухвалення документу всі області України мають скласти регіональні плани реалізації Стратегії і працювати над їхнім впровадженням. «До 2028 року маємо повністю змінити підхід: замість утримання дітей в інституційних закладах — розвиток сімейних форм виховання, замість формальної допомоги — індивідуальна підтримка кожної родини, запровадження якісних соціальних послуг у кожній громаді, створення механізмів екстреної допомоги родинам, які опинилися у складних життєвих обставинах. Це шлях України як європейської країни, яким ми поступово рухаємось. Бо зменшення кількості дітей в інституціях — це питання не лише статистики, а головне — якості життя кожної дитини», — зазначає голова Координаційного центру з розвитку сімейного виховання та догляду дітей Ірина Тулякова. Стратегія враховує контекст повномасштабної війни і пов'язані з нею виклики, зокрема підвищення ризиків для родин з дітьми опинитись в складних життєвих обставинах через вимушене переміщення, втрату майна і доходу, психологічну та фізичну травматизацію тощо [41]. Документ визначає шість стратегічних цілей:

1. Підвищено спроможність сімей з дітьми здійснювати догляд і виховання дітей, забезпечувати їм безпечне та сприятливе для розвитку середовище.
2. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у тому числі діти з інвалідністю, виховуються в сімейному оточенні.
3. Тимчасово переміщені (евакуйовані), примусово переміщені, депортовані діти, а також діти з тимчасово окупованих територій, територій, де ведуться чи можуть вестись бойові дії, які повернулись чи евакуйовані в безпечні регіони України, зростають у сімейному оточенні та інтегровані в життя територіальної громади.
4. Права та інтереси дітей під час трансформації закладів дотримані, ресурси трансформованих закладів збережено та спрямовано для підтримки дітей і сімей з дітьми у територіальних громадах.

5. Діти та особи з досвідом альтернативного догляду та виховання мають можливість будувати соціальні відносини, які дозволяють їм успішно вийти з системи альтернативного догляду та інтегруватися в життя своїх територіальних громад.

6. Створено організаційно-правові умови забезпечення реалізації Стратегії.

«Родина є основою безпеки, розвитку та добробуту дитини. Особливо в умовах війни сім'ї залишаються тією опорою, що підтримує стійкість і розвиток дітей. Ця ініціатива — не просто крок у реформуванні політики, а символ незламної відданості України своїм дітям та їхньому майбутньому. ЮНІСЕФ пишається тим, що підтримує Україну на цьому шляху, прагнучи до того, щоб кожна дитина зростала в люблячому та підтримуючому сімейному середовищі», — зазначив голова Представництва ЮНІСЕФ в Україні Мунір Мамедзаде.

У разі успішної і повної реалізації Стратегії прогнозується до 2028 року:

- - збільшення кількості дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в сімейних формах виховання, до 95% від загальної кількості таких дітей;
- - зменшення кількості дітей, які отримують інституційний догляд та виховання, на 30%, а дітей віком до трьох років — на 80% порівняно з показниками 2023 року;
- - збільшення кількості дітей з інвалідністю та/або з особливими освітніми потребами, які отримують соціальні, медичні і освітні послуги в територіальних громадах, на 30%.

Реалізація державою, областями та громадами положень Стратегії дозволить виконати одне з найпріоритетніших завдань — реалізацію права дитини на зростання в безпечному сімейному середовищі із якісним забезпеченням її індивідуальних потреб. Це, своєю чергою, підтвердить відданість України європейським цінностям та євроінтеграційному курсу

розвитку. Затвердження Стратегії також є одним з індикаторів виконання Україною плану Ukraine Facility.

Координуватиме реалізацію Стратегії Координаційний центр з розвитку сімейного виховання та догляду дітей — консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukhvaleno-stratehiu-zabezpechennia-prava-kozhnoi-dytyny-na-zrostannia-v-simeinomu-otochenni>

Передувала новій Стратегії, задля сприяння побудові системи захисту прав дітей за новими принципами Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки [42]. Серед іншого, в документі було закладено основи для застосування оцінювання як одного з ключових моментів досягнення поставлених у Стратегії цілей. По-перше, Стратегія містила в собі елементи попереднього оцінювання, зокрема в документі розкрито існуючі проблеми, охарактеризовано інституційну структуру. По-друге, Стратегія містила в собі базу для оцінювання ефективності. Зокрема, План заходів із реалізації I етапу Стратегії визначив заходи, відповідальних за виконання, строки виконання й індикатори. По-третє, в Стратегії містилися дані про очікувані результати, до яких відносяться: припинення з 2020 року влаштування дітей віком до трьох років до закладів інституційного догляду та виховання дітей; припинення до 2026 року діяльності всіх типів закладів інституційного догляду та виховання дітей, у яких проживає більше ніж 15 вихованців; забезпечення у кожній територіальній громаді дітям та сім'ям із дітьми доступу до послуг відповідно до їх потреб тощо [40]. *Стратегія була розрахована на 10 років та передбачала зменшення кількості дітей в інтернатах на 90%.*

На регіональному рівні, зокрема у Рівненській області, також було прийнято відповідну програму від 11.03.2021 року № 65 «Про схвалення стратегічного плану дій з реформування системи інституційного догляду і виховання дітей в Рівненській області на 2020 - 2026 роки», до якої востаннє вносилися зміни 19.08.2021 року (джерело <https://ror.gov.ua/diyuchi-oblasni-programi>). Ще до війни було затверджено стратегічний план дій з реформування

системи інституційного догляду і виховання дітей в Рівненській області на 2020-2026 роки, схвалений розпорядженням голови облдержадміністрації від 20 грудня 2020 року № 794 (джерело <https://ror.gov.ua/diyuchi-oblasni-programi>), в якому детально прописано, як саме на практиці буде здійснюватися реформа де інституалізації. Але свої корективи внесла війна.

Станом на 24 лютого 2022 року в Україні нараховувалось 722 заклади інституційного догляду і виховання дітей комунальної та приватної форми власності, в яких виховувалось 104729 дітей, з них 7169 (6,8%) дітей мали статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, 15334 (14,6%) дитини з інвалідністю. З початку російського вторгнення реформа деінституалізації була сповільнена, а першочерговим завданням держави стало створення безпечних умов для дітей, в тому числі в інституційних закладах. Частину дітей повернули батькам. Практично всі діти із закладів тимчасового влаштування, які опинились в зоні, наближеній до можливих активних бойових дій, або місць масованих ракетних обстрілів, були евакуйовані в перші дні та тижні повномасштабної війни. Переміщення, евакуація повна чи часткова, торкнулась 64 % закладів, а стосовно 41% закладів - це евакуація за межі України, а це суттєво вплинуло на можливість отримувати послуги з врахуванням індивідуальних потреб дітей. Варто зазначити, що частина закладів, зокрема Вінницької, Волинської, Житомирської, Рівненської областей вже повернулись з евакуації, і на момент проведення моніторингу функціонують в межах України. Таким чином сумарно, евакуація чи переміщення з початком повномасштабної війни торкнулись ще більшої кількості закладів [43].

За даними Нацсоцслужби, до війни в Україні функціонувало 125 закладів тимчасового влаштування дітей. Серед них, 92 заклади комунальної форми власності та 33 – приватної. Їх класифікація була наступною: притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації дітей – 75; центри соціальної підтримки дітей та сімей – 17; заклади, створені приватним сектором – 33. Функціонування цих закладів спрямовано на надання дітям

комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги у формі денного чи стаціонарного їх перебування. За оперативними даними Нацсоцслужби всього на початок 2022 року в закладах тимчасового влаштування перебувало 3813 дітей, з яких 995 (26,1%) - діти-сироти, та діти, позбавлені батьківського піклування. У комунальних закладах перебувало 3050 дітей, з яких 793 (26%) дитини мали статус дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування; у приватних закладах – 763 дитини, з яких 202 (26,5%) - діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. В таблиці 3.1 наведені дані про кількість діючих закладів по кожному регіону та щодо чисельності в них дітей, зокрема дітей, які мають статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, станом на 31.12.2022 року (джерело: <https://nssu.gov.ua/storage/app/sites/22/doslidz/5%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf>)

Таблиця 3.1.

Заклади тимчасового влаштування дітей в Україні.

№	Область	Кількість закладів	Чисельність дітей у закладах	Чисельність дітей-сиріт, ПБП
1	2	3	4	5
1	Вінницька	2	46	5
2	Волинська	2	57	16
3	Дніпропетровська	8	262	149
4	Донецька	9	288	134
5	Житомирська	2	56	8
6	Закарпатська	4	92	22
7	Запорізька	6	227	75
8	Івано-Франківська	4	88	24
9	Київська	12	294	173
10	Кіровоградська	3	99	39

Продовження Таблиці 3.1

11	Луганська	1	9	9
12	Львівська	11	256	122
13	Миколаївська	3	83	21
14	Одеська	12	252	117
15	Полтавська	3	73	34
16	Рівненська	1	63	32
17	Сумська	3	65	23
18	Тернопільська	1	18	8
19	Харківська	5	101	14
20	Херсонська	Заклади не здійснюють діяльності, в т.ч. через тимчасову окупацію		
21	Хмельницька	2	80	28
22	Черкаська	2	71	15
23	Чернівецька	1	26	8
24	Чернігівська	2	43	7
25	м. Київ	6	117	50
26	АР Крим	Територія тимчасово непідконтрольна Уряду України		
27	м. Севастополь	Територія тимчасово непідконтрольна Уряду України		
Україна		105	2766	1133

У Рівненській області мережу закладів інституційного догляду загальної середньої освіти обласного підпорядкування складають 19 закладів, з них: 13 спеціальних закладів освіти, 4 заклади спеціалізованої освіти, 2 санаторні школи. Окремо слід назвати «Рівненський обласний спеціалізований центр реабілітації дітей з органічними ураженнями центральної нервової системи з порушенням психіки та паліативної допомоги дітям», куди тимчасово можуть

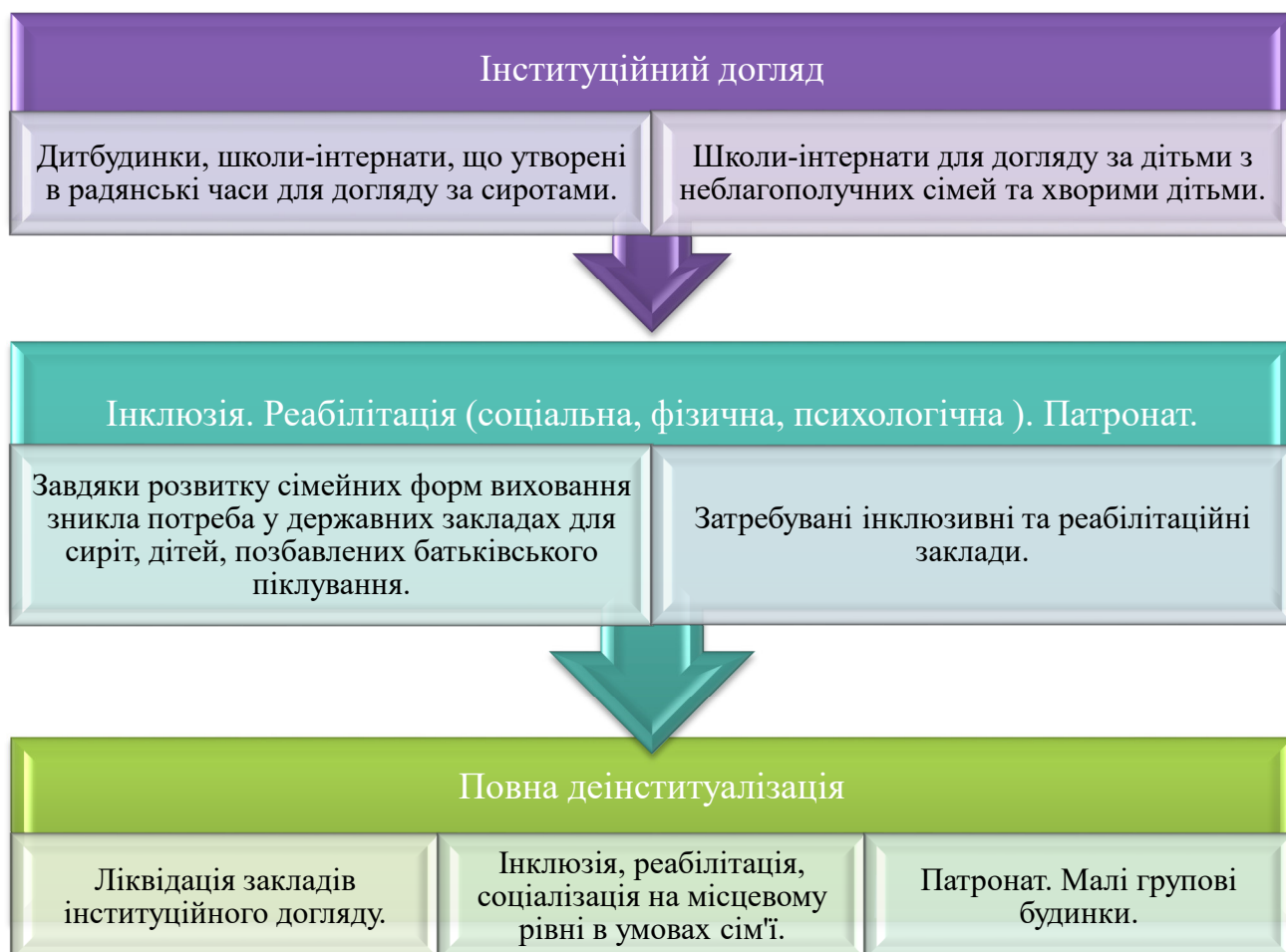
влаштовуватися діти у ранньому віці, та комунальний заклад «Обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей», що приймає дітей шкільного віку. Катастрофічний дефіцит на місцевому рівні фахівців, що відповідають за соціальну підтримку сімей і дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, спеціалістів з інклюзивної освіти в шкільних і дошкільних закладах освіти, недостатньо розвинуті послуги з соціального супроводу гальмують реформу ДІ.

Функціонування реорганізованих державних закладів, зокрема спеціалізованих або спеціальних загальноосвітніх школи районного рівня, є необхідним на цьому етапі, тому що у громадах не створено заклад або немає кадрового потенціалу для надання базового пакету послуг з інклюзії або реабілітації, в тому числі послуг із соціальної підтримки. Наприклад, у Сарненському районі функціонують два заклади загальної середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами – Спеціальна школа №1 I-II ступенів та Спеціальна школа №2 I-II ступенів в с. Чудель Рівненської обласної ради. Вони позбулися статусу школи-інтернату і змінили тип закладу. Спеціальні школи реорганізовані з метою забезпечення здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки, корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, що зумовлені порушеннями інтелектуального розвитку. Службою у справах дітей Сарненської райдержадміністрації 09.10.2024 здійснено перевірку стану роботи щодо соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Чудельській спеціальній школі №1, за результатами звіту можна зробити висновок, що такі заклади наразі залишаються затребуваними (додаток 12. Звіт за результатами перевірки Чудельської школи).

«Ми прагнемо відійти від інституційної системи догляду за дітьми та зосередитися на сімейних формах виховання. Однак є ситуації, коли діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, і діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, потребують медичного огляду та лікування, і

тоді вони перебувають у спеціалізованих закладах. Проте наша мета — забезпечити дітей можливістю жити у сімейних умовах, - підкреслив Петро Добромільський - Голова Державної служби України. На мою думку, на середньому етапі ми маємо поступовий розвиток інклюзивної освіти та патронату на районному рівні (але недостатньо на місцевому рівні), якісні зміни у статутних документах, положеннях державних закладів інституційного догляду, а також оптимізацію мережі колишніх шкіл-інтернатів, що не є кінцевою метою реформи (рис. 3.1).

Рисунок 3.1

Розпочата на державному рівні реформа ДІ зберігає старі фінансові інструменти: заклади інституційного догляду продовжують фінансуватися через субвенції з державного бюджету (наприклад, спеціальні школи — через освітню субвенцію), а соціальні послуги на місцевому рівні (в тому числі інклюзивні, реабілітаційні послуги тощо) мають створюватися і надаватися без

державного фінансування та нормативної підтримки за рахунок місцевого бюджету, що обтяжений іншими важливими витратами в умовах війни. Голови місцевих органів самоврядування заявляють про свою готовність працювати на створення послуг у громадах за умови державних фінансових інвестицій та вказівки «зверху».

Слушну думку про сучасний стан реформування висловив голова парламентської Тимчасової слідчої комісії з розслідування випадків порушення прав дітей Павло Сушко 10.05.2024 року: «Потрібна зміна індикаторів успішності реформи: не кількість ліквідованих закладів, а кількість створеного для задоволення потреб дітей. Важливо: для успішної реалізації реформи деінституціалізації потрібно відійти від загальних гасел та перейти до створення альтернатив і сприяння розвитку. Бо в інтернатному закладі дітей не повинно бути не тому, що є заборона на їхнє влаштування, а тому, що в ньому нема потреби. І тільки так - через задоволення потреб дітей, забезпечення їхніх найкращих інтересів - ми зможемо досягти позитивних результатів в реформі ДІ»[44].

Позитивного ефекту від впровадження змін, що заплановані Стратегією, можна досягнути завдяки професійним, згуртованим, вчасним, скоординованим діям усіх суб'єктів соціальної взаємодії, причетних до захисту прав дитини, з врахуванням її потреб й інтересів та із залученням ресурсів родини і місцевої громади. Україна стала кандидатом у члени ЄС, має стратегію деінституалізації, але навіть в умовах війни процес якісних змін у сфері захисту прав дітей на всіх рівнях державного управління не повинен зупинятися.

Звісно, найкращі умови для розвитку дитини можна створити лише в родині. Але буває, що батьки не виконують належним чином свої обов'язки, не турбуються про своїх дітей через низькі матеріальні статки, проблеми із здоров'ям, певною залежністю, відсутністю нормальної моделі сім'ї у їхньому дитинстві, а отже і нестачею гарного досвіду сімейного виховання тощо. Становище ускладнюється ще й тим, що на рівні сільської, селищної громади майже немає послуг для підтримки вразливих сімей з дітьми, не створено

центрів надання соціальних послуг (їх підмінили лише одним фахівцем соціальної роботи, який здійснює соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу), немає центрів підтримки сім'ї та дитини, не напрацьовано ефективні механізми виявлення порушень та адекватного захисту прав дітей. А поширеною практикою реакції місцевих органів самоврядування на сімейне неблагополуччя залишилося вилучення дитини із сім'ї, влаштування її до державного закладу.

Інституційний догляд здійснює негативний вплив на розвиток дітей та має довготривалі наслідки для цивілізованого суспільства. Розпочата на державному рівні *реформа деінституалізації* призупинена. Заклади інституційного догляду продовжують фінансуватися через субвенції з державного бюджету (наприклад, спеціальні школи – через освітню субвенцію), а соціальні послуги на місцевому рівні (в тому числі інклюзивні, реабілітаційні послуги тощо) мають створюватися і надаватися без державного фінансування та нормативної підтримки за рахунок місцевого бюджету, що обтяжений іншими важливими витратами в умовах війни. Голови місцевих органів самоврядування заявляють, що готові створювати центри з надання затребуваних соціальних, реабілітаційних, освітньо-інклюзивних послуг у громадах, але за умови державних фінансових інвестицій (співфінансування - як варіант).

Конкретні рекомендації щодо посилення ролі місцевої громади у сфері захисту прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах:

- затвердити гарантований державою базовий пакет послуг, що мають надаватися дітям і сім'ям на місцевому рівні;
- замінити механізми фінансування з бюджетів усіх рівнів системи захисту дітей і підтримки сімей, затвердивши порядок перерозподілу фінансових ресурсів, які вивільняються після закриття інтернатних закладів, на розвиток послуг для дітей і сімей у громадах;

- затвердити порядок фінансування цих послуг, передбачивши часткове їх співфінансування шляхом запровадження спеціальних субвенцій із державного бюджету;

- створити регіональне замовлення на підготовку кадрів, що надаватимуть соціальні, реабілітаційні, інклюзивні послуги на місцевому рівні; забезпечити їх робочими місцями;

- регламентувати розвиток інклюзивної освіти на місцях, співфінансувати (кілька територіальних громад) центри інклюзивної освіти на районному рівні, якщо немає можливості створити такі інклюзивно-ресурсні центри у кожній громаді;

- сформулювати алгоритм дій для залучення недержавних, в тому числі приватних, структур до надання комплексу сімейно-орієнтованих послуг;

- за відсутності альтернативних закладів сімейного типу на місцевому рівні, рекомендувати органам місцевого самоврядування створити відділення термінового влаштування з метою захисту, адаптації та реабілітації дітей, які постраждали від різних видів насильства, були вилучені із середовища, в якому існувала загроза їхньому життю і здоров'ю, передбачивши фінансові розрахунки.

Роль державних закладів як ключових стейкхолдерів інституційної системи догляду слід значно зменшити. Потрібно переглянути потребу в державних закладах інституційного догляду і забезпечити можливість впровадження такої форми як *малий груповий будинок*. Малий груповий будинок (МГБ) – заклад стаціонарного догляду дітей з умовами проживання і виховання, наближеними до сімейних, розрахований на десять дітей. Нині в Україні їх незначна кількість, а діти, що потрапляють туди, переважно мають невиліковні хвороби. Регіональні плани реформування системи інституційного догляду, напрацьовані у кожній області України, передбачають трансформацію діючих інтернатних закладів та розвиток малих групових будинків як альтернативних форм виховання дітей.

Поштовхом для реалізації цих планів стане субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, забезпечення житлом дітей - сиріт, осіб з їх числа та будівництво/капітальний ремонт/реконструкцію малих групових будинків для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, в тому числі дітей з інвалідністю. В умовах війни, на жаль, можливості державного бюджету значно обмежені.

Як вихід із ситуації може бути розгляд приватних закладів соціального захисту для дітей з інвалідністю, так як, наприклад, існують поруч із державними приватні пансіони для літніх людей. Ця ніша у системі догляду за дітьми взагалі незаповнена. Але на сьогодні через відсутність законодавчого підґрунтя немає можливості здійснювати цільове фінансування благодійних фондів та громадських об'єднань, які могли б створити заклади для проживання і виховання дітей з інвалідністю, як це робиться у європейських країнах. Однак, цю прогалину в чинному законодавстві можна усунути, використавши механізм «гроші ходять за дитиною». Міністерство соціальної політики наразі розглядає цю можливість. Прикладом приватного закладу соціального захисту є «Малий груповий будинок «Хеппі хоум» у м. Київ. Це перший заклад, який відкритий повністю за кошти благодійного фонду. Його засновником є Міжнародний благодійний фонд «У колі друзів» у співпраці зі службою у справах дітей та сім'ї міста Києва. Позитивний досвід МГБ «Хеппі хоум» однозначно слід поширювати на теренах України.

На особистісному рівні, кожен свідомий адекватний громадянин може підтримати дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, чи тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, наприклад, ставши їм наставником. Наставник – це турботливий дорослий, який хоче і може присвячувати частину свого часу, передавати знання та досвід конкретній дитині. Він стає для неї авторитетним дорослим, другом. Спілкування та

спільне проведення часу з наставником дають дитині відчуття самоцінності та сприйняття себе як особистості.

Успішність реформи варто визначати не кількістю закладів, що було закрито, а кількістю створених «осередків» задоволення певних соціальних, інклюзивних, реабілітаційних потреб дітей. Створення альтернативних сімейних закладів і сприяння їх розвитку замість оптимізації та реорганізації існуючої системи державного догляду. Тоді в інституційний заклад не направлятимуть дітей не тому, що є негласна заборона на їхнє влаштування (наприклад, зараз вона стосується діток дошкільного віку), а тому, що в цьому не буде потреби і дитина виховуватиметься в умовах, наближених до сімейних. І тільки так можна досягти позитивних результатів деінституалізації. Процес деінституалізації здійснює кумулятивний вплив на діяльність органів влади і змінює підходи та практики у здійсненні захисту прав дітей, оскільки усі заходи в межах реформи так чи інакше передбачають залучення різних структур, які мають стосунок до питання захисту дітей.

3.3. Основні напрямки захисту прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій

Новелою в українському законодавстві у воєнні роки є поява статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Протягом звітного періоду, за оперативною інформацією обласних служб у справах дітей, відповідно до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженого постановою КМУ від 05.04.2017 № 268 (зі змінами), 120 973 дитини отримали статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Із зазначеної кількості: найбільша чисельність дітей обліковано у Донецькій області – 34 057 осіб, у Луганській області – 34 182 особи, у Чернігівській області – 30 084 особи; у Дніпропетровській області – 3 711 осіб, у Київській області – 2 443 особи, у м. Києві – 2 683 осіб. Відомості про дітей цієї категорії вносяться службами у справах дітей до ЄІАС «Діти». Постраждалим внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, за результатами проведення оцінки потреб родини/особи, центри соціальних служб і служби у справах дітей надають системну та різнобічну допомогу: 17 493 дитини отримали відповідні послуги у відповідності до їхніх потреб. Під час проведення онлайн-нарад із фахівцями служб у справах дітей, працівники Нацсоцслужби надають консультації та роз'яснення [45].

Рівненщина як один із «тилових регіонів» прийняла велику кількість внутрішньо переселених громадян, в тому числі дітей. Згідно оперативних даних, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, надано понад 800 дітям. Зі слів начальника служби у справах дітей Рівненської облдержадміністрації, на кінець 2023 року статус постраждалих від воєнних дій та збройних конфліктів, отримали 410 дітей. За чотири місяці 2024 року кількість зросла до 805. «Найбільше таких статусів надали в Рівному, далі — у Дубровицькій та Острозькій територіальних громадах. Також у Вараші збільшилася кількість таких дітей», — повідомив Віктор Марчук (джерело: <https://suspilne.media/rivne/741671-diti-aki-postrazdali-vid-voennih-dij-skilki-ih-na->

[rivnensini-ta-ak-otrimati-cej-status](#)). Станом на 01.11.2024 року у Сарненському районі статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, мають 59 дітей.

Народні депутати, зокрема Третякова Г.М., пропонують створити в Україні реєстр дітей, які потребують реінтеграції та поновлення прав через воєнні дії і збройні конфлікти. Відповідний законопроект №7231 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реінтеграції та відновлення прав дитини» винесено на розгляд Верховної Ради, спрямований на захист та відновлення прав дитини, а також на виконання міжнародних зобов'язань України за Конвенцією ООН про права дитини. Зокрема, стаття 39 Конвенції передбачає, що «держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини». Комітет з прав дитини, безумовно, вважає, що всі діти повинні розглядатися в першу чергу як жертви збройних конфліктів та мають пріоритетне право на участь у програмах реінтеграції, реабілітації та поновлення їхніх прав. Конвенція про права дитини не містить окремого визначення терміну «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», так само, як й інші міжнародні документи. Однак визначення, закріплене у законопроекті, видається достатньо детальним та повним; воно охоплює всі можливі варіанти порушення прав дитини. (Висновок ЮРФЕМ.ua Законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реінтеграції та відновлення прав дитини» №7231.(<https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/7231>)

Водночас не можна не погодитися із думкою про те, що повномасштабна воєнна агресія російської федерації проти України вплинула на життя кожної української дитини, а не лише дитини з безумовно небезпечних регіонів або

дитини, яка пережила окупацію, зазнала фізичного чи психологічного впливу. Тому що впроваджений воєнний стан, знищення дитячої інфраструктури, постійні повітряні тривоги, зміни способу здобуття освіти (онлайн уроки замість повноцінних очних занять), обмеження лікування (наприклад, істотно обмежена можливість імпорту продукції фармацевтичної галузі, санаторно-курортного лікування на узбережжі Чорного моря або інші обмеження, пов'язані із руйнуванням медичних установ, перебоями в електро- та водопостачанні та інше), напружений емоційний стан під впливом стресових новин про долю рідних і близьких тощо неоднозначно впливає на молоде покоління, їх фізичне та психічне здоров'я, освітні можливості. Пропоную поруч із спеціальним статусом дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, розглянути питання надання всім іншим неповнолітнім громадянам статусу «дитини війни». Звісно, це питання дискусійне. Але в Україні вже існує прецедент – громадяни нашої країни, які в роки другої світової війни були неповнолітніми, отримали статус дітей тієї війни.

З початку збройної агресії росія практикує примусове переміщення і проводить насильницьку депортацію українських дітей, називаючи її евакуацією з міркувань безпеки й оздоровлення. А далі - примусова видача паспортів, зміна особистих даних, спрощена процедура усиновлення чи взяття під опіку росіян – все це, поєднуючись із дезінформацією і «патріотичним вихованням», інтегрує наших дітей в оточення, яке в минулому було для них ворожим, а завтра сприйматиметься як своє. Особливо гостро це зачепило дітей без супроводу, які відразу ж стали жертвами нав'язаного російського громадянства. Чи вистачить доказів, щоб кваліфікувати такі дії як злочин проти людяності – запитання. Для цього треба мати статистичні дані про кількість постраждалих дітей. Тому важливо невідкладно документувати усі випадки незаконного вивезення дітей, а робота щодо верифікації всіх постраждалих має бути чітко злагодженою і безперервною, щоб чимшвидше повернути їх на територію, підконтрольну Україні. Дані фіксують та оновлюють на урядовій офіційній платформі «Діти війни». Вже розроблено алгоритм дій, який

допоможе батькам чи родичам/близьким повернути в родину примусово переміщену або депортовану дитину. Це надзвичайно складний процес, для успішної реалізації якого потрібно залучати міжнародні організації та використовувати нормативно-правові акти світового рівня. «Ми дуже активно адвокатуємо в міжнародному полі, щоб було створено єдиний механізм, щоб були задіяні міжнародні організації: Червоний Хрест, відповідальні з боку ООН організації, які мають мандати на масове повернення дітей», – говорила Анастасія Степула, радниця з адвокації Всеукраїнської мережі за права дитини, *на дискусії в межах 21-го Міжнародного фестивалю документального кіно про права людини Docudays UA в Києві*. Важливо створити єдиний юридичний механізм шляхом укладення двосторонніх договорів через третю сторону. Водночас немає впевненості, що третя сторона візьме на себе такі зобов'язання. Так само, як і росія, якій треба буде продемонструвати, що вона готова дотримуватися конкретних домовленостей. (Джерело <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-deportatsiya-rosiya/32988197.html>)

Я також підтримую ідею створення так званого хабу в іншій третій країні. Без цього сьогодні повернення незаконно вивезених, депортованих у росію дітей – дуже небезпечний шлях з численними контрольними-пропускними пунктами на ворожій території, фільтраційними таборами, допитами батьків або законного представника, який супроводжує дитину, та часто реальною загрозою життю. Нині роль «дитячого хабу» у процесі реінтеграції українських дітей частково відіграє Катар. Але це партнерство юридично не унормоване.

Свою політику стосовно повернення насильницьким способом вивезених з України дітей росія частково змінила після 17 березня 2023 року, коли Палатою попереднього провадження Міжнародного кримінального суду було видано ордери на арешт російського президента та уповноваженої з прав дитини. Після цієї резонансної події вони заявили про повернення дітей, коли будуть «безпечні умови». Україна не може контролювати цей процес, на жаль.

14 травня 2024 року Кабінет міністрів України затвердив Порядок виявлення та повернення дітей, депортованих внаслідок збройної агресії

Російської Федерації. Проект акта розроблений Міністерством реінтеграції в межах виконання плану Bring Kids Back UA, який є складовою Формули миру президента Володимира Зеленського. Документ законодавчо регулює питання повноважень представників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, Служби безпеки України, Національного інформаційного бюро стосовно виявлення та повернення депортованих або примусово переміщених дітей. Одним із основних заходів, який має здійснюватися законними представниками дитини й іншими уповноваженими органами, згідно цього Порядку, є розробка індивідуального плану повернення дитини - комплексного алгоритму дій, спрямованого на розшук та повернення її додому. План має розроблятися з урахуванням конкретної ситуації дитини, із залученням всіх зацікавлених сторін, включаючи батьків, органи влади, неурядові організації та міжнародні інституції. До плану можуть входити як сам пошук дитини, так і переговори з окупаційною владою або з особами, які утримують дитину, організація перевезення дитини до безпечного місця, надання психологічної й соціальної допомоги дитині та її родині. (Постанова №551 від 14.05.2024)

Шкода, що такий надзвичайно важливий нормативний акт з'явився після двох років війни, адже втрачений час і можливості вже не повернеш. Але наша свідомо громадянська позиція, благодійні організації та волонтери заповнювали цю прогалину у правовому полі і тоді, і зараз. Вагомі результати у поверненні депортованих дітей вдається отримати завдяки діяльності громадських організацій, які вживають заходів задля їх повернення, а також надають допомогу в отриманні інформації про українських дітей, місце їхнього перебування. Як приклад напрацьованого досвіду – діяльність благодійного фонду Save Ukraine, засновником якої є колишній Уповноважений Президента з прав дитини Микола Кулеба, спільний проект Громадського радіо та Української Мережі за Права Дитини «Шлях додому: Як повернути дитину з депортації», План Bring Kids Back UA, що поєднує зусилля України,

громадських організацій та небайдужих громадян для повернення на батьківщину всіх депортованих українських дітей.

Інші держави можуть сприяти поверненню дітей, надаючи Україні політичну та гуманітарну підтримку, здійснюючи дипломатичний тиск на росію та окупаційну владу, допомагаючи в пошуку дітей та у їхньому перевезенні до України. Один з останніх найгучніших таких випадків — допомога Катару в поверненні одинадцяти українських дітей у лютому 2024 року. Важливою також є і координація зусиль з міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, ЮНІСЕФ та Моніторингова місія ООН з прав людини.

В умовах воєнного стану та збройного конфлікту в Україні державна політика спрямована на забезпечення прав та безпеки дітей. Ця політика реалізується через нормативно-правову базу, спеціальні програми й активну співпрацю з міжнародними організаціями, які надають технічну та гуманітарну підтримку. Державні органи на всіх рівнях публічного управління мають на меті забезпечити дітям доступ до освіти, психологічної та медичної допомоги, а також їхню безпеку у надзвичайних умовах. Для реалізації прав дітей під час війни Україна використовує різноманітні нормативно-правові акти, що забезпечують правовий захист неповнолітніх. Ось головні з них:

- *Конституція України*: відповідно до статті 52 Конституції України, держава зобов'язана захищати дітей від будь-якого насильства та забезпечувати підтримку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ця норма є особливо важливою в умовах війни, коли збільшується кількість дітей, що потребують захисту й підтримки.

- *Закон України «Про охорону дитинства»*: цей закон визначає основні напрямки політики України щодо дітей, зокрема захист їхніх прав, створення умов для фізичного, інтелектуального та культурного розвитку. З огляду на збройний конфлікт, цей закон надає підстави для державних інституцій у впровадженні додаткових заходів щодо захисту дітей.

- *Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»*: враховуючи кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) серед дітей,

цей закон забезпечує їхнє право на освіту, соціальний захист та доступ до медичної допомоги, а також створює умови для інтеграції дітей-переселенців у нові соціальні умови.

Водночас Україна реалізовує кілька масштабних програм для підтримки дітей, що постраждали від війни:

- *Програма психологічної реабілітації для дітей.* У співпраці з ЮНІСЕФ та іншими міжнародними партнерами, Міністерство соціальної політики організувало програми психологічної підтримки дітей, які пережили травматичний досвід, пов'язаний із війною. Наприклад, у 2023 році понад 100 тисяч дітей отримали допомогу психологів через спеціальні онлайн-платформи та мобільні бригади, які працюють у прифронтових зонах.

- *Освітні ініціативи для дітей-переселенців.* З метою забезпечення доступу до освіти Міністерство освіти і науки України розробило механізм дистанційного навчання та створило платформу "Всеукраїнська школа онлайн". Ця платформа допомагає дітям, які не мають доступу до традиційних освітніх закладів через бойові дії, продовжувати навчання. За даними міністерства, понад 200 тисяч дітей скористалися цими можливостями у 2022-2023 навчальному році.

- *Ініціативи з попередження мінної небезпеки.* Щоб зменшити ризики, пов'язані з мінною небезпекою, державні органи проводять тренінги для дітей у школах та дитячих садках на підконтрольних територіях. Крім того, у 2023 році розпочато кампанію з розповсюдження інформаційних матеріалів серед учнівської молоді, які пояснюють правила безпеки у разі виявлення вибухонебезпечних предметів.

- *Медичне забезпечення для дітей із зони конфлікту.* З метою надання медичної допомоги дітям, які перебувають у зоні бойових дій або змушені були переселитися, Міністерство охорони здоров'я України організовує мобільні клініки, що надають базову медичну допомогу. За 2023 рік у таких клініках було обслуговано понад 50 тисяч дітей.

Співпраця української держави з міжнародними організаціями, зокрема ЮНІСЕФ, МКЧХ, ООН та НУО, є важливим аспектом державної політики. Ці організації забезпечують технічну та фінансову підтримку для реалізації проєктів у сфері захисту прав дітей.

- ЮНІСЕФ фінансує проєкти з психологічної підтримки, розширює доступ до навчання, а також надає гуманітарну допомогу дітям, що постраждали від війни. Лише у 2023 році, завдяки підтримці ЮНІСЕФ, було створено понад 500 безпечних просторів для дітей на тимчасово окупованих та прифронтових територіях.

- Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) організовує евакуацію дітей із зони активних бойових дій та надає їм медичну допомогу. Важливим аспектом роботи МКЧХ є забезпечення гуманітарних коридорів для переміщення дітей до безпечних зон.

Спільні зусилля української держави та міжнародних організацій спрямовані на те, щоб зменшити наслідки війни для дітей і створити для них належні умови для розвитку та захисту прав.

ВИСНОВКИ

Конвенція ООН про права дитини передбачає, що до дітей слід ставитися з гідністю, турботою та повагою під час усіх правових діянь. Під час прийняття будь-яких рішень, що стосуються дітей, важливим фактором має бути дотримання найкращих інтересів дитини.

У сфері забезпечення функціонування системи захисту прав дітей протягом останніх років відбулися позитивні зміни, метою яких є побудова чіткої вертикалі органів виконавчої влади. У складі Міністерства соціальної політики утворено дві визначальні у сфері захисту прав дітей структури: *Державна служба України у справах дітей* — орган виконавчої влади, що покликаний реалізовувати державну політику в сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення та *Національна соціальна сервісна служба України* — орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей.

В умовах воєнного стану та збройного конфлікту в Україні державна політика спрямована на забезпечення прав та безпеки дітей. Ця політика реалізується через нормативно-правову базу, спеціальні програми й активну співпрацю з міжнародними організаціями, які надають технічну та гуманітарну підтримку. Державні органи на всіх рівнях публічного управління мають на меті забезпечити дітям доступ до освіти, психологічної та медичної допомоги, а також їхню безпеку у надзвичайних умовах. Захист дітей в умовах збройних конфліктів є однією з головних тем на міжнародній арені. Через особливу вразливість дітей міжнародні організації та уряди країн співпрацюють, щоб розробити й упровадити стандарти, які гарантують дітям безпеку навіть у кризових умовах.

Для ефективного виконання обов'язків щодо дітей потрібні якісні кадри. Штатна чисельність служб у справах дітей збережена на довоєнному рівні, а в

деяких громадах незначно збільшена. Цього все ще недостатньо для успішної реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей на місцевому рівні. Голови територіальних громад не хочуть брати на себе відповідальність щодо захисту прав дітей на місцевому рівні за відсутності державної підтримки. Але безперечно збереження кадрового потенціалу функціонуючих служб у справах дітей є позитивним.

Інформаційні матеріали, які були проаналізовані, показали зниження показників влаштування дітей у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. На це вплинули об'єктивні фактори: зменшення кількості потенційних кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі, бо їх велика частина стала до лав ЗСУ; неможливість поповнити сім'ї, бо багато дітей виїхало за кордон; вичерпання виховного потенціалу діючих ПС, ДБСТ у зв'язку із досягненням прийомними батьками або батьками-вихователями пенсійного віку, а ресурс громадян, які могли б їх замінити невпинно втрачається під час війни.

На противагу ПС і ДБСТ, статистичні дані по опіці, піклуванню на усіх рівнях є прогресивні. Опіка, піклування - найпоширеніша форма сімейного виховання для дітей, які залишилися без батьківського піклування в Україні. Аналіз статистичних даних що свідчить про позитивний розвиток цієї сімейної форми влаштування.

Новою альтернативною формою сімейного догляду є патронат. Популяризація патронатних сімей є одним із важливих завдань «дитячої соціальної політики». Рівненщина стала однією із пілотних областей, де запрацював проєкт «Родина для кожної дитини: розвиток патронату». Але якщо взяти до відома, що реалізація цього проєкту є обов'язком територіальних громад, то можна стверджувати, що створення патронатних сімей є виключенням, а не поширеною практикою виконання вимог законодавства.

Проведене на основі щорічної звітності кабінетне дослідження підтверджує зріст кількості сімей і дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Загроза життю, безпеці і здоров'ю дітей, поглиблення економічної кризи на фоні війни, високий рівень інфляції і зубожіння населення призвели до

цього стану. Незважаючи на проведення профілактичних заходів, війна провокує додаткові алгоритми потрапляння дітей у заклади інституційного догляду.

Статистичні дані з усиновлення, наведені в аналітичному розділі, свідчать про сталу кількість усиновлень на всеукраїнському рівні. У розрізі загальнонаціонального усиновлення і факторів, які на це впливають, слід зазначити, що на обласному та районному рівнях ситуація з початком війни погіршилася, спостерігався різкий спад у 2022 році в порівнянні із довоєнними роками і поступовий зріст вже у 2023 році. Зниження рівня усиновлення було частково зумовлене наслідками пандемії, і свій негативний вплив мала збройна агресія росії проти нашої держави. Свої корективи внесла війна і на законодавчі процеси з питань усиновлення. Згідно чинних законів, процес усиновлення неможливий, якщо є надія на те, що батьки живі і дитина повернеться в родину. Крім того, з 2022 року встановлені деякі обмеження щодо кандидатів в усиновлювачі, а також щодо усиновлення дітей, які перебувають за кордоном. У 2023 році рівень усиновлення стабілізувався і поступово підвищується. Цьому значно сприяла діджиталізація процедури усиновлення: з'явилися нові функції у застосунку «Дія», запрацював чат-бот, а пізніше проєкт «Дитина не сама: Інструкція з турботи» про процедури усиновлення та надання прихистку дітям без батьків. Проте на місцевому рівні територіальним громадам не вистачає ресурсу для реалізації місії популяризації усиновлення, пошуку кандидатів в усиновлювачі. Позитивно можна оцінити перевтілення тимчасової форми влаштування (раніше була можлива для дітей, які мають статус сиріт або позбавлених батьківського піклування) у форму влаштування для дітей, яким неможливо надати статус через відсутність доказів, які цей статус можуть підтвердити.

Соціально - економічна та воєнно - політична ситуація в Україні потребує пошуку нових, більш дієвих механізмів реалізації політики у сфері захисту прав дітей.

Збройна агресія росії проти України, економічна криза та високий рівень інфляції, постійні стресові ситуації загострили становище сімей та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Першочергово слід розробити і впровадити своєчасну кризову інтервенцію та раннє втручання, як механізм надання допомоги після виявлення сімей у несприятливому середовищі. Для цього просто необхідно: змінити ролі спеціалістів служб у справах дітей та фахівців соціальної роботи із контролера на партнера; вдосконалення професійних навичок посадовців; підвищення компетентностей спеціалістів, що надають адміністративні та соціальні послуги у сфері захисту прав дітей. У той же час наділити працівників служб і соціальних центрів, які виконують свою роботу часто-густо з людьми, яких можна умовно назвати «неблагополучними», які зловживають алкогольними напоями, і ця залежність заважає їм виконувати свої батьківські обов'язки задовільно, дієвішими повноваженнями. Маю на увазі контролюючо-наказові дії, можливість не лише зробити зауваження і «нав'язати» таким батькам послуги соціального супроводження, а й можливість притягнення до відповідальності. У профілактичній роботі з метою попередження виходу дитини із сім'ї такі кроки посилили б авторитетне слово посадовця служби у справах дітей. Тоді такі фахівці чимось будуть схожі на поліцейських громади, які мають значно більше важелів впливу на населення. Законом передбачено притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від виконання батьківських обов'язків. Сільські громади не мають чітко напрацьованого алгоритму дій, профілактична робота не досить ефективна через відсутність міжвідомчого та мультидисциплінарного підходу, при якому задіяні всі хоч якось дотичні до родини/дитини структури, і тому зростає кількість дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, що призводить у перспективі до вилучення дитини із родинного кола й існування такого ганебного явища, як соціальне сирітство.

Місцева влада має взяти на себе провідну роль та не чекати від центральної влади вказівок, визначити потенційні шляхи реалізації та джерела

фінансування. Звісно, на національному рівні має бути основа зі статистичних даних, звітів, моніторингів, розроблені механізми фінансування або співфінансування.

Реформа деінституалізації зіткнулася з низкою труднощів і була сповільнена. Вона залишилася на середньому етапі: поступово впроваджується інклюзивна освіта та патронат, вносяться якісні зміни у статuti і положення державних закладів інституційного догляду, а також відбувається оптимізація мережі колишніх шкіл-інтернатів, а кінцева мета реформи – повна ліквідація державних закладів інституційного догляду і заміна їх альтернативними закладами – поки що не досягнута. У громадах не створено заклад або немає кадрового потенціалу для надання базового пакету послуг з інклюзії або реабілітації, в тому числі послуг із соціальної підтримки. Тому діяльність спеціальних закладів для дітей на цьому етапі є виправданою.

Новим в українському законодавстві у воєнні роки є статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 05.04.2017 № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», чітко встановив перелік осіб, які можуть отримати цей статус. Органами влади центрального рівня постійно проводиться моніторинг щодо чисельності дітей, яким установлено статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, чи здійснюється оцінка їхніх потреб. Правоохоронні органи, у разі наявності підтверджуючих фактів, відкривають кримінальні провадження про вчинення злочинів щодо дитини в зоні воєнних дій та збройних конфліктів.

Надважливим питанням, яке потребує термінового втручання міжнародних організацій, пошуку шляхів вирішення є примусова депортація українських дітей російськими військовими в росію. Залучивши правозахисні організації світового рівня, слід розробити механізм повернення українських дітей на територію України.

Проаналізувавши сутність державного управління у сфері захисту прав дітей, можна резюмувати, що це є комплекс, складовими якого є оцінка нормативно-правової бази, організаційної структури, механізмів взаємодії між органами влади, ефективності реалізації політик і програм, спрямованих на забезпечення прав дитини.

Інституційна структура системи державного управління забезпечує формування та реалізацію державної політики у цій сфері захисту прав дітей.

Процес удосконалення державного управління на певних етапах вже запрацював, а саме слід відмітити такі успішні практики:

1. **Децентралізація** дозволила посилити роль органів місцевого самоврядування у питаннях соціального захисту дітей. Адже саме голова територіальної громади, діючи в особі голови органу опіки та піклування, зобов'язаний вчасно дізнатися про потреби сім'ї про потреби сімей, а у разі необхідності – запобігти небезпеці для життя і здоров'я дітей.

2. **Деінституалізація** — це процес реформування системи догляду за вразливими групами населення, зокрема дітьми, спрямований на зменшення використання інтернатних закладів і створення умов для життя в громаді. Основна мета деінституалізації — забезпечити якісніші, людяніші та більш інклюзивні умови життя та підтримки для дітей .

3. **Програми реабілітації дітей**, які постраждали від війни, із залученням міжнародних організацій. Це є забезпечення безпеки, доступ до освіти, надання гуманітарної допомоги, юридичний захист, психологічна та соціальна реабілітація.

Разом з тим, беручи до уваги описані у попередніх розділах процеси, що вже відбуваються в державній політиці у сфері захисту прав дитини, прослідковується ряд проблем, які потребують комплексного підходу для їх вирішення:

1. **Недостатнє фінансування** програм і установ, які працюють у сфері захисту прав дітей.

2. *Проблеми у системі опіки та усиновлення*, зокрема, тривалі процедури і недостатній супровід сімей.

3. *Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування:*

- Недостатній рівень забезпечення альтернативного догляду (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу).

- Проблеми з соціалізацією після досягнення повноліття.

4. *Діти, які постраждали від військового конфлікту:*

- Фізичні та психологічні травми.

- Потреба у спеціалізованих реабілітаційних програмах.

Важливо підготувати зміни у соціальній сфері стосовно дітей, яка діятиме у повоєнний час, бо вона потребує впорядкування та збалансування як на горизонтальному, так і на вертикальному рівнях, та створити Нову концепцію системи захисту прав дитини. Без сумніву, одним із ключових завдань післявоєнної відбудови України має стати реформування системи захисту дітей, яка б в першу чергу була спрямована на попередження соціального сирітства, підтримку вразливих сімей з дітьми, в тому числі поступової заміни послуг закладів тимчасового влаштування дітей послугами патронатних вихователів; на розвиток та посилення мережі сімейних форм виховання, а також на створення ефективних механізмів управління цією системою задля забезпечення прийняття рішень із врахуванням найкращих інтересів кожної дитини. Цю роботу необхідно розпочинати вже зараз, базуючись на кращому міжнародному досвіді, залучаючи технічні та фінансові можливості світової спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Парамонов Є. О. Актуальні питання захисту прав дитини в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermngmt/2012/194-182-7.pdf>
2. Декларація прав дитини: резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
3. Конвенція про права дитини: резолюція 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року, ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. Макаренко А. С. Деякі висновки з педагогічного досвіду // Вибр. пед. твори: в 7-и т. – К. : Рад. шк., 1954. – Т. 5. – с. 209–300.
5. Соціальний захист дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Український інститут соціальних досліджень. – К. : [б. в.], 2000. – 256 с.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – с. 149–418.
7. Кравченко М. В., Міщенко К.С. «Державне управління: удосконалення та розвиток»: Електронний журнал Дніпровського державного аграрно – економічного університету, ДКС – центр, 2017.
8. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 року №812. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13859.html>.
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
10. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII .

11. Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.
12. Рудаєва Л. Функції органів опіки та піклування за новим Сімейним Кодексом України// Юридичний вісник України. - 2003 .- № 3.- С.9-10.
13. Цивільний кодекс України: офіц. текст. Київ, 2003, №№ 40-44, ст.356.
14. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]: Закон України від 5 жовтня 2006 р. № 230-V (зі змінами і доповненнями, редакція 16.04.2009). – Режим доступу: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T052342.html
15. Про затвердження порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>
16. Дакал А. Державна політика у сфері захисту прав дітей: принципи, завдання та засоби реалізації / А. Дакал // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 3 (30). – С.59-65.
17. Навроцький О. О. Компетенція окремих органів державної влади у сфері забезпечення прав дитини: сучасний стан та шляхи удосконалення / О. О. Навроцький // Право і суспільство. – 2017. – № 5. – С. 127-131.
18. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / Н.М.Опольська. - Київ, 2010.- 24 с. [1,с.3].
19. Типове положення про Комісію з питань захисту прав дитини: Постанова Кабінету міністрів України від 24.09.2008 року №866.
20. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей: Постанова Кабінету міністрів України від 30.08.2007 року №1068.

21. Публічний звіт голови Нацсоцслужби про підсумки діяльності 2023. С.27.https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_sotsz_servis_2023.pdf
22. Статистичний щорічник України 2021. Київ, 2022. За редакцією І.Є.Вернера.https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf.
23. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Дмитро Лубінець. <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-4-prava-dytyny>
24. Павло Сушко. Фейсбук. 09.10.2024 рік. https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=950967006846935&id=100058009333984&_rdr
25. Міністерство соціальної політики України. Фейсбук. 25.07.2024. <https://www.facebook.com/share/p/wFEUUaGFpFRvcLGt/>
26. Концепція системи захисту прав дитини: проблеми, причини та посилення дієвості сфери. 21.06.2024. https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/konceptiya-sistemi-zahistu-prav-ditini-problemi-prichini-ta-posilennya-diyevosti-sferi
27. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету міністрів України від 01.06.2020 №585.
28. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>.
29. Митрофанова О. І. Захист прав та інтересів дітей при вчиненні правочинів щодо нерухомого майна. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_10944.
30. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар/ Т.В. Боднар, О.В. Дзера ЮрінкомІнтер, 2020.
31. Захист прав дітей в умовах війни. Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського (м. Вінниця, 17 травня 2022 року). Вінниця, 2022, 90 с.
https://ippi.org.ua/sites/default/files/kruglii_stil_17_travnja_2022.pdf

32. Чи готові українці всиновлювати дітей: результати соціологічного дослідження. Автор Інна Студеннікова. Центр аналізу публічних фінансів та публічного управління при Київській школі економіки.

<https://voxukraine.org/chy-gotovi-ukrayintsi-vsynovlyuvaty-ditej-rezultaty-sotsiologichnogo-doslidzhennya>

33. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану: Постанова Кабінету міністрів України № 576 від 01.06.2023.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2023-%D0%BF#Text>

34. Міждержавне усиновлення в умовах воєнного стану. Роз'яснення Мінсоцполітики, 13 березня 2022 року.

<https://www.kmu.gov.ua/news/mizhderzhavne-usinovlennya-v-umovah-voyennogo-stanu-rozjasnennya-minsocpolitiki>

35. Публічний звіт голови Нацсоцслужби про підсумки діяльності 2023.

https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik2018/zvit2023/zvit_sotsz_servis_2023.pdf

36. Дитина втратила батьків: усиновити чи тимчасово влаштувати? URL: <https://zib.com.ua/ua/150949.html>;

37. Програма “Дитина не сама”: понад 1 000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни.
<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians>

38. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Ситуація щодо дітей України» від 25 січня 2024 року № 2529 (2024):
<https://pace.coe.int/en/files/33348/html>

39. Захист прав дітей в умовах війни. Круглий стіл. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2022. С.46. https://ippi.org.ua/sites/default/files/kruglii_stil_17_travnja_2022.pdf

40. Серьогіна Т. В. Система захисту прав дітей як об'єкт державної політики. Аспекти публічного управління Том 6 №11-12 2018, с.65-70. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/795420>

41. Стратегія забезпечення права кожної дитини на зростання в сімейному оточенні: Міністерство соціальної політики України від 27.11.2024. Урядовий портал. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukhvaleno-stratehiu-zabezpechennia-prava-kozhnoi-dytyny-na-zrostannia-v-simeinomu-otochenni>

42. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки. Доступно з: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/nacionalnastrategiya-reformuvannya-sistemi-internativ>

43. ДІТИ І ВІЙНА В УКРАЇНІ: про забезпечення прав дитини у закладах тимчасового влаштування дітей в період війни. Аналітичний звіт №5 грудень 2022. <https://nssu.gov.ua/storage/app/sites/22/doslidz/5%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf>

44. Павло Сушко: Сьогодні в Україні впроваджується рестарт реформи деінституціалізації. https://kompkd.rada.gov.ua/news/main_news/76228.html

45. Публічний звіт голови Нацсоцслужби про підсумки діяльності 2023. С.33. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_sotsz_servis_2023.pdf